

DENGE VE DENETLEME AĞI
BİRARADA.ORG

2 TEMMUZ 2019
DEMOKRASİ MASASI BULUŐMASI

**YARGI REFORMU STRATEJİSİNE
DENGE DENETLEMEDEN BAKMAK:
TESPİT VE ÖNERİLER**

Demokrasi Masası
Sonuç Raporu No: 3
Eylül, 2019

Elinizdeki rapor, Adalet Bakanlığı tarafından hazırlanıp, Cumhurbaşkanı R. Tayyip Erdoğan tarafından kamuoyuna açıklanan Yargı Reformu Strateji Belgesi'ni tartışmak ve alternatif öneriler geliştirmek üzere, 2 Temmuz 2019 tarihinde, Denge ve Denetleme Ağı'nın aracılığıyla demokrasi masası buluşmasında bir araya gelen, akademi, siyaset, sivil toplum ve medya dünyasından farklı görüş ve tecrübelere sahip 17 kişinin görüşlerini yansıtıyor.

Denge ve denetleme nedir?

Denge denetleme basitçe, yasama, yürütme, yargı, medya, yerel yönetimler ile sivil toplum ve vatandaşların, kendi görev ve sorumlulukları çerçevesinde birbirlerinin güçlerini sınırlayarak denetlemesi, böylece denge içinde tutması demek. Bu sistemin işleyebilmesi için en önce anayasada kurulması, kurumların işleyişinde ve mevzuatta garanti altına alınması, dahası hem sivil hem siyasi kültürümüze karışıp hayatlarımızda görünür olması gerekiyor.

Denge ve Denetleme Ağı kimdir?

Denge ve Denetleme Ağı (DDA), toplumun çeşitli kesimleri ile farklı siyasi görüşlerden ulusal ve yerel 281 sivil toplum örgütünün ve on binlerce destekçi ile takipçinin, katılımcı ve çoğulcu demokrasinin güçlenmesi için bir arada mücadele ettiği bir hareket. 2011 yılında yeni anayasa çalışmaları sırasında bir araya gelen Ağ, Temmuz 2012'den bu yana izleme, politika üretimi, kamuoyu oluşturma ve savunuculuk yöntemlerini kullanarak, Türkiye'nin demokratikleşmesinde vazgeçilmez olan denge

ve denetleme sisteminin güçlendirilmesine katkı sunmayı hedefliyor. Ağın bu hedef çerçevesindeki öncelikleri, vatandaşların bilinçli karar vermelerine katkı sağlamak doğrultusunda güvenilir ve tarafsız bilgi üretmek ile aktif vatandaşlık bilincinin yerleşmesi için çalışmalar yürütmek. DDA, işleyen bir denge denetleme sistemi için reforma ihtiyaç duyulan yedi alanda, "reform grupları" aracılığıyla faaliyet gösteriyor. Bu yedi reform alanı; anayasa, yasama, yürütme, yargı, medya, yerel yönetimler ve sivil toplum.

Demokrasi masaları hakkında

Demokrasi masası buluşmaları, farklı dünya görüşleri ve siyasi bakış açlarına sahip, deneyimli ve uzman isimlerin bir araya gelerek diyaloga girmeleri, fikirlerini paylaşarak uzlaşma aramaları adına, fırsat ve ortam yaratan araçlar. Ev sahibi Denge ve Denetleme Ağı, bu masayı demokrasi ve insan haklarını güvenceye almak adına denge denetlemenin vazgeçilmez olduğuna inananları bir araya getirmek için kuruyor. Ev sahibi DDA olmakla birlikte, demokrasi masası, davete karşılık veren herkesin, etrafında oturduğu sürece var ettiği bir buluşma noktası. Demokrasi masasında herkesin eşit yeri ve söz hakkı var. Buluşmalar, katılımcı ve konuşmacıların kimliklerinin mahremiyeti gözetilerek gerçekleşiyor. Katılımcılardan, karşılıklı saygıya itina göstermeleri, çözüm odaklı ve yapıcı diyalog diline sadık kalmaları bekleniyor.

DEMOKRASİ MASASINDA KİMLER VARDI?

Denge ve Denetleme Ağı Yargı Reform Grubu eş temsilcileri Müjgan Suver ve Serap Çelik ile gözlemci üyelerimiz de, görüşlerini paylaşmamakla birlikte, demokrasi masasında izleyici olarak yer aldılar.

Moderasyon

Prof. Dr. Osman Can Marmara Üniversitesi

Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. Yüksek lisans ve doktorasını Köln Üniversitesi'nde tamamladı. Anayasa hukuku, devlet teorileri, anayasa yargısı, temel hak ve özgürlükler dersleri verdi. Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku bölümünde öğretim üyesi. Avrupa Konseyi Venedik Komisyonu Üyeliği ile Bilimsel Konsey Başkan Yardımcılığı görevlerini de sürdürdü.

Katılımcılar

Alperen Ozansoy, Av., Marmara Hukuk Derneği

Atilla Kart, Hukukçu, Eski Milletvekili

Bülent Dağsalı, Av., Ankara Barosu Yasa İzleme Enstitüsü

Cem Duran Uzun, Dr., SETA Vakfı

Didem Yılmaz, Doç. Dr., Bahçeşehir Üniversitesi

Ersay Kontacı, Dr., Ankara Üniversitesi

Faruk Bal, Hukukçu, Eski Milletvekili

Gökçer Tahincioğlu, Yargı muhabiri, T24

Hazal Mintaş, Av., Adalet Sistemini İzleme Derneği

Hüseyin Hatemi, Prof. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi

İdil Cansu Mahmutoğlu, Av., İstanbul Barosu

Kadri İnce, Av., Sosyal Farkındalık Derneği

Muharrem Kılıç, Prof. Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Ozan Değer, Dr., İnsan Hakları Okulu

Serap Yazıcı, Prof. Dr., İstanbul Şehir Üniversitesi

Vahap Çoşkun, Doç. Dr., Dicle Üniversitesi

Veli Küçük, Av., Adana Barosu

Yayına hazırlayanlar

Doç. Dr. Didem Yılmaz Bahçeşehir Üniversitesi

Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. Yüksek lisans ve doktora çalışmalarını aynı üniversitenin kamu hukuku programında tamamladı. 2017 yılının Ekim ayında anayasa hukuku doçenti oldu. 2000- 2011 yılları arasında Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde önce genel kamu hukuku anabilim dalında, sonra anayasa hukuku anabilim dalında araştırma görevlisi olarak çalıştı. 2011 yılından bu yana Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi anayasa hukuku anabilim dalında öğretim üyesi. Çalışma konularını Avrupa ve Amerika karşılaştırmasında azınlıklara uygulanan pozitif ayrımcılık, seçimlerin yönetim ve denetimi ile parlamento içi muhalefet oluşturuyor. Halihazırda olağanüstü hal rejiminde yasama organı ve temel hak ve özgürlükler rejimiyle ilgileniyor.

Nilgün Yılmaz

Denge ve Denetleme Ağı sekreteryasında analist ve editör. Lisans eğitimini İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde tamamladı. 10 yılı aşkın gazetecilik yaptı, birçok sivil toplum projesi ve yayına gönüllü desteği verdi. Aynı zamanda Boğaziçi Avrupa Siyaset Okulu mezunu, Medya ve Hukuk Çalışmaları Derneği kurucu üyesi ve genelizleyici.com editörü.

İÇİNDEKİLER

1. GİRİŞ	6
2. MAYIS 2019 YARGI REFORMU STRATEJİ BELGESİ	7
2.1. Hazırlık süreci	7
2.1.1. Avrupa Konseyi ve AB Konseyi heyetleriyle görüşmeler	7
2.1.2. Yargı organlarının katılımıyla yapılan toplantı ve çalıştaylar	7
2.1.3. Adli kolluk, bilirkişilik ve arabuluculuk konularıyla ilgili toplantılar	8
2.1.4. Meslek örgütleri ve STK'larla toplantılar	8
2.1.5. Bakanlık içi	8
2.1.6. Doğrudan Adalet Bakanı ve CB'nin katıldığı faaliyetler	8
2.1.7. Anket ve görüşmeler	9
2.2. Yargı Reformu Strateji Belgesi'nin içeriği	9
2.2.1. Perspektifler	9
2.2.2. Amaç, hedef ve faaliyetler	11
2.2.3. Eylem Planı	22
2.3. İzleme ve değerlendirme sistemi	22
3. YARGI REFORMU STRATEJİ BELGESİNE İLİŞKİN TESPİTLER	23
3.1. Yargı Reformu Strateji Belgesinin hazırlanma yöntemine ilişkin tespitler	23
3.1.1. Hazırlık sürecinde şeffaflığın sağlanamamış olması	23
3.1.2. Paydaş katılımının kapsayıcı şekilde gerçekleşmemesi	24
3.2. Yargı Reformu Strateji Belgesi'nde yer alan amaçlar, hedef ve faaliyetlere ilişkin tespitler	25
3.2.1. Hedef ve faaliyetlerin somut içeriğe sahip olmaması	25
3.2.2. İşlevin değil işleyişin öne çıkarılması	27
3.2.3. Tutarsızlıklar, eksikler ve suskun kalanlar	28
4. YARGI REFORMU STRATEJİ BELGESİNE İLİŞKİN ÖNERİLER	30
4.1. Parçalı değil bütüncül ve yapısal reform	30
4.2. Yargının sorunlarına çoğulcu ve müzakereye dayanan bir yaklaşımla çözüm üretilmesi	30
4.3. Temel hak ve özgürlüklere ilişkin ilkelere, kural ve kararlara uyulmasının güçlendirilmesi	31
4.4. Yargıda liyakat	32
4.5. Hukuk eğitimi	32
4.6. Yargının işleyişini modernleştirerek güçlendirmek	33
5. SONUÇ	34

1. GİRİŞ

Yargı reformu strateji belgesi (YRSB) Cumhurbaşkanı tarafından 30 Mayıs 2019 günü kamuoyuna açıklanmıştır. Son 10 sene içinde yargının işlevi ve işleyişinin güçlendirilmesi ve geliştirilmesi amacıyla yürütme organı tarafından üç önemli çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada incelediğimiz, ilki 2009, ikincisi de 2015 yılında açıklanan üçüncü yargı reform strateji belgesidir.

2011 yılındaki yeni anayasa çalışmaları sırasında bir araya gelen Denge Denetleme Ağı, ülkede denge denetleme mekanizmaları üzerine kurulu bir demokrasinin yerleşmesi için çalışmaktadır ve en başından beri kapsamlı bir yargı reformu talebini dile getirmektedir.¹ Ağımız, bu amaçla bugüne kadar birçok belge yayınlamış, toplantı gerçekleştirmiş ve somut önerilerini hem kamuoyu hem de karar vericilerle paylaşmıştır.²

Son Yargı Reformu Strateji Belgesi Mayıs ayında açıklanmadan önce de, DDA, nasıl bir yargı reformu savunduğunu ortaya koymak üzere, Galatasaray Üniversitesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Demirhan Burak Çelik ile birlikte, Yargı Bağımsızlığı Reformu İçin Denge Denetleme Ölçütleri³ başlıklı bir çalışma yayınlamış ve konuyla ilgili ilkeleri derlemiştir.

¹ **İlgili birkaç yayını için:** <http://www.birarada.org/tr/26703/Dokunulmazlik-Muessesesi-Yargi-Reformu-ile-Birlikte-Yeniden-Duzenlensin>
<http://www.birarada.org/tr/24488/Denge-ve-Denetleme-icin-Bagimsiz-ve-Tarafsiz-Yargi>
<http://www.birarada.org/tr/22685/HSYK-Secimleri-Adaleti-Guclendirmeli>
<http://www.birarada.org/tr/22676/Hakimler-ve-Savcilar-Yuksekkurulu-HSYK-Kanunu>
<http://www.birarada.org/tr/22671/Yargi-Reformu-Icin-Avrupa-Birli-gi-ne-Tam-Uyelik-Yolunda-23-Fasil-Acilmali>

² Her bir belgenin bir öncekini takip eden amaç ve hedefleri mi kapsadığı veya bu üç belgenin her defasında temel yapısal sorunları çözmeye mi odaklandığı, bunların karşılaştırılması ve takip eden süreçlerin izlenmesine özgülünmüş bir çalışma ile belirlenebilir.

³ <http://www.birarada.org/tr/27560/YARGI-OLCUTLERI-Cumhurbaşkanlığı-Hükümet-Sisteminde-Yargı-Bağımsızlığına-Yönelik-Reform-Gündemi-Icin-Denge-Denetleme-Olcutleri>

Yargı Reformu Strateji Belgesi yayınlanmadan önce de, ağımız bu ilke ve önerilerini karar vericilerle paylaşmıştır. Belgenin yayımlanmasından hemen sonra da, temel katılımcılık araçlarımızdan biri olan Demokrasi Masası adı altında bir masa kurmuş, alanında uzman 15 ismi bir araya getirerek, belgenin içeriğini tartışmaya açmıştır. Elinizdeki rapor, YRSB'nin kamuoyuyla paylaşılmasından sonra 2 Temmuz 2019 günü Ankara'da yapılan bu toplantıda, uzmanların ve katılımcıların belgeye ilişkin değerlendirmelerini içermektedir.

Katılımcılar, uzmanlık, siyasi çoğulculuk, cinsiyet ve yaş gibi faktörler gözetilerek seçilmiştir. Toplantı, belgenin içeriği konsolide edilerek, üç oturum başlığı ile yürütülmüştür: İlk oturumda katılımcılar, stratejinin hazırlık sürecini, katılım ve çoğulculuk, vizyon, belgede yer alan başlıklar ile öngörülen düzenlemelerin kapsamı ve yeterliliği başlıklarıyla yöntem açısından değerlendirmiştir. İkinci oturum yargı bağımsızlığı ve tarafsızlığı, hak ve özgürlükler, adil yargılama, ceza adaleti ve savunmanın güçlendirilmesi konularında YRSB'nin içeriğinin ele alınmasına ayrılmış; son oturumda adalete erişim, insan kaynağı, hukuk eğitimi performans, etkinlik ve verimlilik gibi teknik düzenlemeler masaya yatırılmıştır.

Toplantı kayıtlarının dökümü yapıldıktan sonra, derleme ve raporlama, Bahçeşehir Üniversitesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Didem Yılmaz tarafından bilimsel esaslar gözetilerek yapılmıştır. Belgeye, daha sonra Adalet Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı ile yapılan görüşmeden çıkan sonuçlar da yansıtılmaya çalışılmıştır.

Uzman ve katılımcı değerlendirmelerinin daha iyi anlaşılmasının sağlanması bakımından raporun ilk bölümünde YRSB'nin hazırlık sürecinde gerçekleştirilen etkinlikler ve belgede yer verilen amaçlar, hedef ve faaliyetler genel hatlarıyla açıklanmıştır. Raporun ikinci bölümünde Ankara'da yapılan toplantıda YRSB'nin yöntem ve içeriği konusunda yapılan tespitler; üçüncü bölümünde de getirilen öneriler ele alınmıştır.

Raporun, Türkiye'nin uzun zamandır ihtiyaç duyduğu ve son zamanlarda kendini iyiden iyiye belli eden kapsamlı bir yargı reformu için katkıda bulunmasını umuyoruz.

2. 2019 YARGI REFORMU STRATEJİ BELGESİ

2019 YRSB'sinde, 2009 ve 2015 reformlarıyla hukuk devletinin güçlendirilmesi, hak ve özgürlüklerin korunup geliştirilmesi ile etkin ve hızlı işleyen bir adalet sisteminin oluşturulmasının amaçlandığı belirtildikten sonra, yeni strateji belgesiyle aynı doğrultuda ortaya çıkan yeni ihtiyaçların karşılanması amaçlandığı belirtilmektedir. Giriş bölümünde vurgu yapılan üç temel perspektif bulunmaktadır: Hak ve özgürlükler, Avrupa Birliği ve adalet sisteminin işleyişi. YRSB'de bu perspektifler çerçevesinde dokuz amaç, 63 hedef ve 256 faaliyet belirlenmiştir.

2.1. Hazırlık süreci

YRSB'nin, 2018 Ağustos ayından 2019 Mayıs'ının sonuna kadar geçen dokuz aylık süre içinde hazırlandığı anlaşılmaktadır. 10 Ocak 2018 günü Ankara'da gerçekleştirilen "Adalet Şûrası" toplantısının çıktılarının belirlenmesinin ardından, YRSB'nin hazırlıklarına 2018 yılının Ağustos ayında başlandığı ve YRSB'nin güncellenmesine yönelik düzenli toplantılara da 10 Ağustos 2018 tarihi itibarıyla başlandığı belirtilmiştir.

YRSB taslağının ilk beş ay içinde oluşturulduğu ve 15 Ocak 2019 günü cumhurbaşkanına sunulduğu görülmektedir. Taslak hazırlığı sürecinde ve taslağın tamamlanmasından sonra çeşitli kurum ve kuruluşlarla görüşmeler, toplantı ve çalıştayların yapıldığı belirtilmiştir.

2.1.1. Avrupa Konseyi ve AB Konseyi heyetleriyle görüşmeler

- 5 Ekim 2018 tarihinde Avrupa Konseyi ve AİHM heyetinin gerçekleştirdiği ziyaret kapsamında Yargı Reformu Stratejisi ile ilgili toplantı gerçekleştirildiği belirtilmiştir.

- YRSB taslağının Cumhurbaşkanına sunulduğu gün olan 15 Ocak 2019 tarihinde Strazburg'da Avrupa Konseyi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi yetkilileriyle, hazırlanan metinde yer alan hedefler ve ana başlıkların görüşüldüğü bir toplantı yapıldığı; bunu takiben YRSB taslağının, Avrupa Konseyi'ne gönderildiği ve Konsey'in görüşünü 12 Nisan 2019 tarihinde yazılı olarak bakanlığa ilettiği belirtilmiştir.

- Taslak 21 Şubat 2019 tarihinde AB Komisyonu'nun görüşünün alınması için paylaşılmak üzere Dışişleri Bakanlığı'na gönderilmiştir. 4 Nisan 2019 tarihinde Ankara'da düzenlenen toplantıda Komisyon yetkililerinin görüşlerinin alındığı belirtilmiştir.

2.1.2. Yargı organlarının katılımıyla yapılan toplantı ve çalıştaylar

- 21 Eylül 2018 tarihinde İstanbul'da İstanbul Bölge Adliye Mahkemesi Ceza Daireleri Başkanları ve savcılarının görüş ve önerileri alındığı bir çalıştay,
- 27-28 Eylül 2018 tarihlerinde İstanbul'da görev yapan Bölge Adliye ve Bölge İdare Mahkemesi Başkanları, üyeleri ve ilk derece mahkemelerinde görev yapan hâkim ve cumhuriyet savcılar ile toplantı,
- 11-12 Ekim 2018 tarihlerinde Ankara'da, Ankara ve diğer illerde görev yapan 200 hâkim ve cumhuriyet savcısının katıldığı bir çalıştay,
- 26 Ekim 2018 tarihinde Anayasa Mahkemesi ile özellikle bireysel başvuru yolu ve AİHS ihlalleri üzerinde görüş alışverişinde bulunulan bir toplantı,
- 19 Ekim 2018 tarihinde Hâkimler ve Savcılar Kurulu Teftiş Kurulu Başkanlığı ile bir toplantı,
- 31 Ekim 2018 tarihinde Yargıtay Daire Başkan ve üyeleri ile Yargıtay Başkanlığı'nda bir toplantı,

- 8 Ocak 2019 tarihinde belge hazırlıkları kapsamında Danıştay Başkanlığı'nda bir toplantı,
- Ocak ayında taslağın tamamlanmasının ardından, 6 Şubat 2019 tarihinde Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'nda, taslağın ele alındığı bir toplantının gerçekleştirildiği belirtilmiştir.

2.1.3. Adli kolluk, bilirkişilik ve arabuluculuk konularıyla ilgili toplantılar

- 30 Ekim 2018 tarihinde Emniyet Genel Müdürlüğü ve Jandarma Genel Komutanlığı temsilcileri ile özellikle adli kolluğun ele alındığı bir toplantı gerçekleştirildiği,
- Ocak ayında YRSB taslağının tamamlanması ardından 31/01/2019 tarihinde Ankara'da "Birinci Yılında Dava Şartı Arabuluculuk Sempozyumu"nun gerçekleştirildiği,
- 13 Şubat 2019 tarihinde Ankara'da geniş katılımlı "Bilirkişilik Çalıştayı" yapıldığı,
- 27 Şubat 2019 tarihinde Ankara'da Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği ile birlikte "Ticari Uyuşmazlıklarda Arabuluculuk Sempozyumu" düzenlendiği belirtilmiştir.

2.1.4. Meslek örgütleri ve STK'larla toplantılar

- Türkiye Barolar Birliği ile çeşitli aşamalarda üç ayrı toplantı gerçekleştirildiği,
- 24 Ekim 2018 tarihinde Ankara'da çeşitli hukuk derneklerinden yaklaşık 30 temsilcinin katıldığı bir toplantı yapıldığı,
- 1 Kasım 2018 tarihinde TOBB, MÜSİAD, TÜSİAD başta olmak üzere iş dünyasının temsilcileri ile Ankara'da bir çalıştay düzenlendiği,
- 29 Kasım 2018 tarihinde yüksek yargı organları, HSK, YÖK ve Türkiye Barolar Birliği temsilcileri, baro başkanları ve hukuk fakültesi dekanları ile hâkim ve cumhuriyet savcılarının bir araya

geldiği, hukuk eğitimi ve savunma hakkı başta olmak üzere çeşitli konuların ele alındığı geniş katılımlı bir çalıştay düzenlendiği,

- Ocak ayında taslağın tamamlanması ardından ise, 6 Şubat 2019 tarihinde Uluslararası Af Örgütü temsilcileriyle toplantı yapıldığı ve belgeyle ilgili görüşlerinin alındığı belirtilmiştir.

2.1.5. Bakanlık içi

- Reform Eylem Grubu toplantılarının 29 Ağustos 2018 tarihinde düzenlenen dördüncüsü ile 11 Aralık 2018 tarihinde düzenlenen beşincisinde belge hazırlıklarına ilişkin sürecin değerlendirildiği belirtilmiştir.

2.1.6. Doğrudan Adalet Bakanı ve Cumhurbaşkanının katıldığı faaliyetler

- 4 Aralık 2018 tarihinde Adalet Bakanının davetiyle eski adalet bakanlarının Ankara Hakimevi'nde bir araya geldiği ve karşılıklı görüş alışverişinde bulunduğu,
- 26 Aralık 2018 tarihinde Adalet Bakanının davetiyle TBMM Adalet Komisyonu üyelerinin Ankara Hakimevi'nde bir araya geldiği ve görüş alışverişinde bulunduğu,
- 15 Ocak 2019 tarihinde Cumhurbaşkanının başkanlığında toplanan kabine toplantısında belge taslağının Cumhurbaşkanına sunulduğu,
- 5 Şubat 2019 tarihinde Adalet Bakanının davetiyle düzenlenen yüksek yargı organlarının başkanlarının katıldığı bir toplantıda taslağın ele alındığı,
- 8 Şubat 2019 tarihinde Adalet Bakanının TBB'ye ziyaretinde belgenin hazırlıklarına ilişkin süreç konusunda karşılıklı görüş alışverişinde bulunduğu,
- 9 Mayıs 2019 tarihinde Cumhurbaşkanının başkanlığında Reform Eylem Grubu toplantısı yapıldığı ve bu toplantıda stratejiye ilişkin takvimin belirlendiği belirtilmiştir.

2.1.7. Anket ve görüşmeler

- YRSB'nin 96-98. sayfalarında yer verilen bilgiler içinde hazırlık aşaması sırasında anket, yüz yüze görüşmeler ve başka toplantılar yapıldığına ilişkin bilgiler yer almaktadır. Bunların bazılarının tarihleri belirtilmiş diğerleri belirtilmemiştir.
- 2019 yılı Ocak ayı içinde iki çalışma yapıldığı görülmektedir. Bunlardan biri, Ankara, İstanbul, Antalya, Bursa, Diyarbakır, Samsun, Malatya illerinde vatandaşlara yönelik yüz yüze görüşme yöntemiyle yapılan "Toplumsal Talep Araştırması"dır. Diğeri de yazar, akademisyen ve siyasetçilerden oluşan toplam 66 kişinin, belli heyetlerce ziyaret edilerek yargıya ilişkin sorunlar ve çözüm önerileriyle taslak hakkındaki tavsiyelerinin alınmasıdır. YRSB'nin giriş bölümünde ihtiyaçların belirlenmesinin toplumsal talebe dayandırıldığı bilgisi bulunmaktadır. Bu itibarla, tarih açık olarak verilmediğinden, bu anketin 1-15 Ocak arasında yapılp, cumhurbaşkanına sunulmadan önce taslağa işlenmiş olduğu bir tahmin olarak ifade edilebilir.
- Süreç içinde gerçekleştirilen, ancak tarih belirtilmemiş diğer çalışmalarsa şöyledir:
- HSK Genel Kurulu'na hazırlık çalışmaları konusunda bilgi verildiği ve yapılan müzakerelerin belgeye yansıtıldığı, Cumhurbaşkanlığı Hukuk Politikaları Kurulu ile de öngörülen amaç, hedef ve faaliyetler üzerinde ayrıntılı çalışmalar yapıldığı,
- Akademik dünyanın görüşlerinin alınması amacıyla çok sayıda görüşme ve toplantı gerçekleştirildiği ve bu kapsamda birçok hukuk fakültesine ziyaret gerçekleştirilerek bazı akademisyenlerle odak grup toplantıları yapıldığı,
- Bilişim sistemi üzerinden hâkim, savcı, avukat ve yardımcı personel için yapılan çoktan seçmeli ve açık uçlu anket çalışmaları yapıldığı ve bu anketleri toplam 11 bin 276 kişinin doldurduğu,
- Birçok kurum ve kuruluşun yazılı olarak görüş ve öneriler alındığı, kurum ve kuruluşlara yönelik dış paydaş anketleri yapıldığı belirtilmiştir.

- Bunların dışında YRSB'nin hazırlık sürecinde Kalkınma Planları, Özel İhtisas Komisyon Raporları, Kamu Denetçiliği Kurumu Raporu, Bakanlık ve üniversiteler tarafından çeşitli tarihlerde yapılan bilimsel etkinliklerin yayınları, sivil toplum kuruluşlarının raporları taranarak elde edilen verilerin değerlendirildiği ve AB belgelerinin, ilerleme raporlarının, AİHM içtihatlarının ve diğer uluslararası belgelerin incelendiği belirtilmiştir.

2.2. Yargı Reformu Strateji Belgesi'nin içeriği

2.2.1. Perspektifler

YRSB'nde belirtilen amaçlara yön veren üç perspektifin belirlendiği görülmektedir. Bunlar sırasıyla, hak ve özgürlüklere ilişkin perspektif, Avrupa Birliği'ne ilişkin perspektif ile adalet sisteminin işleyişine ilişkin perspektiftir.

Hak ve özgürlüklere ilişkin temel perspektif

- İlk perspektifte öncelikle hak ve özgürlüklerin geliştirilmesine ve genişletilmesine vurgu yapılmış olup 2002 yılından beri Türkiye'nin önceliğini oluşturan bu alanda son 16 yılda önemli zihniyet değişikliğinin gerçekleştiği belirtilmiştir.
- İfade özgürlüğü ve "medya" özgürlüğünde önemli adımların atıldığı ve başta Anayasa olmak üzere mevzuatta köklü değişikliklerin yapıldığından ve 2019 belgesiyle bu konularda yeni yaklaşımlar ortaya konulduğundan bahsedilmiştir.
- İşkence ve kötü muamele sorununa ilişkin, gerekli mevzuat ve zihniyet değişikliği neticesinde geçmişte ileri sürülen bu yönde iddiaların artık bulunmadığı ifade edilmiştir.
- YRSB'de tutuklamanın bir koruma tedbiri olmasına ilişkin hukuki niteliğinin ele alındığı ve bunun istisnai bir tedbir olduğu, zorunlu hallerde ve ölçülü bir tedbir olarak uygulanması ve tutukluluk süresinin makul olması gerektiği

vurgulanmış; mevzuatın uygulamayla birlikte değerlendirileceği ve gerekli değişikliklerin yapılacağı belirtilmiştir.

- OHAL dönemi özelinde uluslararası organlara karşı derogasyon bildiriminde bulunulduğu ve bu dönemde yükümlülükler uyulduğu, belgede olağan döneme geçişle birlikte güvenlik özgürlük dengesini sağlamaya yönelik adımlar ve yargı hizmetlerinin daha nitelikli sunumuna dair tedbirlere yer verildiği belirtilmiştir.
- Terörle mücadele konusunda, mevzuatın çağdaş örneklerle ve evrensel ilkelere uygunluğunun korunmaya devam edileceği ifade edilmiştir.
- Suçluların iadesi konusunda yabancı devletlerden adli işbirliği beklendiğine yer verilmiştir.

Avrupa Birliği'ne ilişkin perspektif

- Bu konudaki açıklamalar Avrupa Birliği'ne üyelik sürecine verilen önemin vurgulanmasıyla başlamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin üyeliğinin AB'nin bölgesel bir güçten küresel bir güce dönüşmesine katkı yapacağına dikkat çekilmiştir.
- 2009 yılında açıklanan Yargı Reformu Stratejisinin, AB ile 35 fasıl üzerinden devam eden müzakere sürecinin "Yargı ve Temel Haklar" başlıklı 23. faslındaki kriterleri karşılamak için ilk defa hazırlandığı hatırlatıldıktan sonra 2015 belgesinin 2009 belgesinin güncellenmesi, 2019 belgesinin de bu doğrultudaki üçüncü belge olduğu belirtilmiştir.
- Bu strateji belgeleriyle somutlaşan reformların AB'ne katılım konusundaki siyasi hedeflerin ötesinde geçecek şekilde, sistemin ihtiyaçları ve toplumsal talepler zemininde yükseldiği vurgulanmıştır.

Adalet sisteminin işleyişine ilişkin temel perspektif

- 2017 yılında yapılan anayasa değişikliğinin 1982 Anayasası'nda bugüne kadar yapılan en önemli değişiklik olarak nitelendirilmesiyle başlayan bölümde, değişikliklerle tesis edilen

hükümet sistemiyle kuvvetler ayrılığının güçlendirildiği, YRSB ile de güçlendirilen kuvvetler ayrılığı prensibinin önemine ve yargının anayasal işlevinin güçlü ve eksiksiz demokrasi açısından hayati nitelikte olduğuna işaret edil(diği) belirtilmiştir.

- Adil yargılanma hakkının tüm alt unsurlarının, belgede yer alan hedef ve amaçların genelini ilgilendirdiği, belirlenen hedef ve faaliyetler hayata geçirilirken hakkın geniş yorumunun esas olacağı belirtilmiştir.
- Hak arama özgürlüğünün bir unsuru olan hukuki dinlenme hakkı açısından, belgede yer alan faaliyetlerin hakkın yeterince korunması ve hayata geçirilmesine hizmet edeceği, hazırlık çalışmaları çerçevesinde kamuoyunda bu yönde dikkate değer bir oranda kanaat olduğunun anlaşıldığına dikkat çekilmiştir.
- Adalete erişimin kolaylaştırılması açısından, yararlanıcıların işlerini kolaylaştırması ve yargısal süreçte örselenmelerini önleyen uygulamaların geliştirilmesi, insan odaklı bir yaklaşımla mevzuatın sadeleştirilmesi, adli yardım sisteminin güçlendirilmesi, kırılgan grupların ihtiyaçlarına duyarlı yaklaşımın benimsenmesi ve savunma hakkının güçlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir.
- Makul sürede yargılanma hakkının temini için yargısal prosedürlerin tüm yönleriyle ele alınması, yargı sisteminin bütünüyle güçlendirilmesi ve rasyonel çalışmaya yönelik süreçlerin oluşturulmasının gerekliliğine vurgu yapılmıştır.
- Önleyici hukuk kapsamında uyuşmazlıkların yargıya taşınmadan çözümüne ilişkin araçların özellikle savunma hakkının, avukatlık mesleğinin, adli yardım sisteminin ve noterlik hizmetinin güçlendirilmesinin ilgili bölümlerde belirlenen hedeflerle ortaya koyulduğuna işaret edilmiştir.

- Yargılamaların basitleştirilmesi, hızlı işleyen usullerin geliştirilmesi ve yaptırım sisteminin yeniden ele alınmasının, uzun süren soruşturma ve yargılamalar ile infaz uygulamalarından kaynaklanan cezasızlık algısını ve uyuşmazlıkların derinleşmesini giderecek yaklaşımlar olarak benimsendiği görülmektedir.

- Son olarak yargı sisteminin iyileştirilmesinin ekonomik hayata olumlu etkisine değinilmiştir.

2.2.2. Amaçlar, hedef ve faaliyetler

YRSB’de belirlenmiş olan 9 amaç, 63 hedef ve 256 faaliyeti, ilgili oldukları alan ve konularda gerçekleştirilmek istenen ilerlemeye bağlı olarak, geliştirilmesi, artırılması ve yaygınlaştırılması gerekenler konular şeklinde gruplamak mümkündür.

Geliştirilmesi gereken amaçlar

YRSB’nde yer alan hak ve özgürlükler, yargı bağımsızlığı, tarafsızlığı ve şeffaflığı ile savunma hakkının etkin kullanımının sağlanması geliştirilmesi gereken amaçlardır. Bu üç amaç için toplam 11 hedef ve 43 faaliyet belirlenmiştir.

Hak ve özgürlüklerin korunması ve geliştirilmesi amacıyla ilişkin üç hedef ve 14 faaliyet vardır.

- Hak ve özgürlüklere ilişkin standartları yükseltmek üzere mevzuatın gözden geçirilmesi ve gerekli değişikliklerin yapılması hedefi için:
 - İfade özgürlüğüne ilişkin mevzuat ve uygulama analiz edilerek, bireylerin hak ve özgürlük alanlarını daha da genişletecek düzenlemelerin yapılması;
 - İfade özgürlüğünü ilgilendiren yargı kararlarına karşı kanun yolu güvencesinin artırılması;
 - Özgürlük ve güvenlik hakkını etkileyen, gözaltı, tutuklama ve diğer koruma tedbirlerine ilişkin mevzuat ve uygulama gözden geçirilerek, ölçülü bir şekilde uygulanması yönünde değişikliklerin yapılması ve tedbirlerin alınması;
 - Azami tutukluluk süresine ilişkin hükümlerin, soruşturma ve kovuşturma aşamaları için ayrı ayrı düzenlenmesi;
 - İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi Hakkında Kanun’da ve diğer kanunlarda yer alan erişim engelleme usulleri, ifade özgürlüğü çerçevesinde ele alınarak gerekli değişikliklerin yapılması;
 - Anayasa Mahkemesi’nin bireysel başvuru

üzerinden verdiği ihlal kararlarının, usul kanunlarında yargılamanın yenilenmesi sebebi olarak yer almasının sağlanması;

- Kişisel Verilerin Korunması Kanunu’nun, AB müktesebatı çerçevesinde gözden geçirilmesi ve uyumlaştırma çalışmalarının tamamlanması;
- Makul sürede yargılanma hakkının ihlali konusundaki başvuruları incelemek ve tazmin etmek üzere etkili bir mekanizmanın oluşturulması faaliyetleri belirlenmiştir.

- Yeni bir İnsan Hakları Eylem Planının hazırlanması ve etkili bir şekilde uygulanması hedefi için:

- AYM ve AİHM kararlarında yer verilen ihlal alanlarına ilişkin etkili çözümlerin geliştirilmesi;
- İnsan hakları alanında faaliyet gösteren uluslararası koruma mekanizmalarının gözlemlerinin ve raporlarının dikkate alınması;
- İnsan hakları alanında ulusal ve uluslararası sivil toplum örgütleriyle işbirliği yollarının geliştirilmesi faaliyetleri belirlenmiştir.

- Yargı mensuplarının insan hakları konusundaki farkındalığının ve duyarlılığının artırılması hedefi için

- Hâkim ve Cumhuriyet savcısı kararlarının, AYM ve AİHM kararlarına uygunluğunun meslekte yükselme süreçleri ve denetimlerinde gözetilmesinin sağlanması
- İfade ve basın özgürlüğü başta olmak üzere insan hakları konusunda eğitim çalışmalarının düzenlenmesi
- Başta tutuklamaya ilişkin olmak üzere kararların gerekçelendirilmesi hususunda eğitim çalışmalarının düzenlenmesi faaliyetleri belirlenmiştir.

Yargı bağımsızlığı, tarafsızlığı ve şeffaflığının geliştirilmesi amacı için 5 hedef ve 18 faaliyet bulunmaktadır:

- Hâkim ve savcılarının atama, nakil ile terfi sisteminin nesnel ve liyakate dayalı ölçütlerle geliştirilmesine yönelik hedefin gerçekleştirilmesi için:
 - Belirli bir mesleki kıdeme sahip hâkim ve savcılar için coğrafi teminat getirilmesi;

- Hâkim ve savcılık mesleklerine girişteki mülakat sınavının geniş temsile dayalı bir heyet tarafından yapılmasının sağlanması;
- Atama ve nakil mevzuatında yer alan bölge sisteminin coğrafi teminat ekseninde yeniden düzenlenmesi;
- Hâkim ve savcılarının terfi sistemi liyakat ve performansı esas alacak şekilde yeniden yapılandırılması;
- Belirli görevlere atanabilmek için asgari mesleki kıdem şartlarının yeniden belirlenmesi;
- Atama, nakil ve müstemir yetki sisteminin, makul ve öngörülebilirliği sağlayan bir takvime bağlanması;
- Adalet Bakanı'nın, gecikmesinde sakınca bulunan hallerde hâkimleri başka bir yargı çevresinde geçici görevlendirme yetkisinin kaldırılması faaliyetleri belirlenmiştir.
- Hâkim ve savcılar hakkındaki disiplin prosedürünün yeniden yapılandırılması hedefi için:
 - Hâkimler ve Savcılar Kanunu'nda yer alan disiplin cezalarının daha objektif ölçütlerle yeniden belirlenmesi;
 - Hâkim ve savcılarının disiplin süreçlerindeki haklarının genişletilmesi;
 - HSK'nın disiplin kararlarına karşı yargısal denetim mekanizmasının genişletilmesi;
 - Kişisel verilerin korunması kaydıyla HSK'nın disiplin kararlarının kamuoyuna açıklanmasının sağlanması faaliyetleri belirlenmiştir.
- Yargı etiğinin güçlendirilmesine ilişkin hedef için
 - Etik ilkeler belirlenerek uygulama yakından izlenip denetlenmesi
 - Meslek etiğinin hizmet öncesi ve hizmet içi eğitimlerde yer alması sağlanması faaliyetleri belirlenmiştir.
- Mevzuat önerileri hazırlanırken, ilgili paydaşların temsilcileri sürece dâhil edilerek, yargıda katılımcılık ve müzakere kültürünün geliştirilmesi hedefi için
 - Mevzuat değişikliği ihtiyaçları belirlenirken düzenleyici etki analizi raporlarının hazırlanması ve kamuoyuyla paylaşılması
 - İlgili kurum, kuruluş, sivil toplum, akademik

ve çeşitli sosyal çevrelerin süreçlere katılımının sağlanması faaliyetleri belirlenmiştir.

- Adli ve idari yargıda, faaliyet raporlarının kapsamının genişletilmesi ve kamuoyunda bilinirliğinin artırılması hedefi için
 - Faaliyet raporlarıyla ilgili merkezî ve yerel basın bültenlerinin hazırlanması
 - Faaliyet raporlarının değerlendirilmesine yönelik bir sistemin oluşturulması
 - Faaliyet raporlarının analizi suretiyle yargısal performansı artıracak önlemlerin alınması faaliyetleri belirlenmiştir.

Savunma hakkının etkin kullanımının sağlanması amacı için üç hedef ve 11 faaliyet bulunmaktadır.

- Niteliğin artırılması çerçevesinde:
 - Avukatlık stajına başlamak için "Hukuk Mesleklerine Giriş Sınavı"nda başarılı olma şartının getirilmesi;
 - Avukatlık stajının süresi ve verimliliği hususlarında çalışmaların yapılması;
 - Avukat stajyerlerinin staj süresince sigortalı olarak çalışabilmelerine ilişkin düzenlemelerin yapılması faaliyetleri belirlenmiştir.
- Savunmanın yargılamalara etkin katılımın sağlanması hedefi için
 - Avukatların bilgi ve belge temin etmelerine ilişkin yasal yetkilerinin genişletilmesinin sağlanması;
 - Hukuki güvenliğin artırılması için bazı iş ve işlemlerin avukat aracılığıyla yapılmasının sağlanması;
 - Bazı davalarda avukatla temsil zorunluluğu hususunun yargı kamuoyunda tartışılmasının sağlanması ve bu konuda bir yaklaşım geliştirilmesi;
 - Avukatların sundukları belgelere güvenin esas olduğuna, makul gerekçeye dayanan taraf itirazı hâlinde belgenin inceleme konusu yapılabildiğine ilişkin düzenleme yapılması;
 - Vatandaşların adalete erişim hakkının güçlendirilmesi için avukatlık hizmetleri üzerindeki vergi yükünün yeniden değerlendirilmesi faaliyetleri belirlenmiştir.
- Yargının kurucu unsuru olan savunmayı

temsil eden avukatların mesleklerini daha rahat ifa edebilmelerine yönelik yeni uygulamaların geliştirilmesi hedefi için

- Kamu avukatlarının çalışma esaslarına ve özlük haklarına yönelik mevzuatta iyileştirme yapılması;
- Mesleklerini icra ederken avukatlara adli ve idari yargı hizmet binalarında gerekli kolaylıkların sağlanması;
- Avukatların hususi damgalı pasaport alabilmeleri gibi farklı alanlardaki haklarının geliştirilmesi faaliyetleri belirlenmiştir.

Etkinliğin artırılması amaçlanan konular

YRSB'nde yer alan insan kaynaklarının niteliğinin ve niceliğinin artırılması, performans ve verimlilik, adalete erişimin kolaylaştırılması ve hizmetlerden memnuniyet, ceza adalet sisteminin etkinliği ile hukuk yargılaması ve idari yargılamanın sadeleştirilmesi ve etkinliği konuları, temel beş amaç olarak belirlenmiştir. Bu amaçlara ilişkin olarak toplam 48 hedef ve 198 faaliyet belirlenmiş bulunmaktadır.

İnsan kaynaklarının niteliğinin ve niceliğinin artırılması amacı için 7 hedef ve 28 faaliyet bulunmaktadır.

- Hukuk eğitiminin niteliğinin artırılması için yeni bir model oluşturulması hedefi için
 - Hukuk eğitiminin modeli, fakültelerin eğitim süresi ve kontenjanları ile fakültelere girişte aranan başarı sıralama ölçütünün niteliğinin artırılması için yeniden belirlenmesi;
 - Hukuk fakültelerinde mevcut akademik kadroların niceliği ve niteliğine ilişkin temel ilkelerin yeniden belirlenmesi;
 - Hukuk fakültelerinde denklik uygulamasına ilişkin kriterlerin yeniden belirlenmesi;
 - Hukuk fakültelerinde okutulan müfredatın, analitik düşünme kabiliyetini geliştirecek bir anlayışla yenilenmesi;
 - Hukuk fakültelerindeki müfredatta, Türkçeyi etkili, öz ve doğru kullanmaya ve mesleki etiğe yönelik derslerin yer almasının sağlanması;
 - Hukuk klinikleri uygulamasının yaygınlaştırılması ve öğrencilerin adli ve idari yargı

birimlerinde staj yapmalarına imkân sağlanması faaliyetleri belirlenmiştir.

- Hukuk alanındaki mesleklere giriş sisteminde yeni bir model getirilmesi hedefi için
 - Hukuk fakültesi mezunlarının hâkim-savcı yardımcısı, noter yardımcısı olabilmeleri ve avukatlık stajına başlayabilmeleri için “Hukuk Mesleklerine Giriş Sınavı”nın getirilmesi;
 - Hukuk Mesleklerine Giriş Sınavı’nda başarılı olanların hâkim ve savcı yardımcılığı ile noter yardımcılığına mahsus sınavlara girebilmelerinin sağlanması faaliyetleri belirlenmiştir.
- Hâkim ve savcı yardımcılığı müessesesi oluşturulması ve mesleğe giriş usulünün değiştirilmesi hedefi için:
 - Yargı sistemine hâkim ve savcı yardımcılığı müessesesinin kazandırılması;
 - Bu kadroda geçen belli süreden sonra hâkimlik ve savcılık mesleğine geçiş için ayrıca bir sınavın yapılması;
 - Hâkim ve savcı yardımcılarının mesleğe daha iyi hazırlanmaları için adalet hizmetlerine katılımı sağlanması faaliyetleri belirlenmiştir.
- Yargıda meslek öncesi ve meslek içi eğitimin niteliğinin geliştirilmesi hedefi için
 - Hâkim ve savcılarının meslek öncesi ve meslek içi eğitimlerinin akademik bir yaklaşımla yeni bir kurumsal yapıya kavuşturulması için Türkiye Adalet Akademisi kurulması;
 - İnsan hakları hukukunun meslek öncesi ve meslek içi eğitimlerin bir parçası olması sağlanması;
 - Hukuk metodolojisi ve hukuki argümantasyon programlarının meslek öncesi ve meslek içi eğitimlere kazandırılmasının sağlanması;
 - Yargı teşkilatında sürekli ve zorunlu eğitim modeline geçilmesi;
 - Hizmet içi eğitimlerin hâkim ve savcılarının terfilerinde dikkate alınan kriterlerden biri olması;
 - Hukuk ve ceza yargılamalarında sistemin parçalarını oluşturan yeni ya da yeterince

uygulanmayan müesseseler ile uzmanlık gerektiren alanlara yönelik eğitimlerin düzenlenmesi;

- Adli kollukla ortak eğitim çalışmalarının düzenlenmesi;
- Yurtdışında yabancı dil öğrenimi gören ve lisansüstü eğitim alan hâkim ve savcı sayısının artırılması faaliyetleri belirlenmiştir.
- Yargı çalışanlarına ilişkin eğitim faaliyetlerinin güçlendirilmesi hedefi için
 - Personel eğitim merkezlerinin artırılması
 - Personel eğitim merkezlerinin eğitim modülleri ve eğitim programlarının güçlendirilmesi, eğitim alan personel sayısının artırılması faaliyetleri belirlenmiştir.
- Mesleki ve teknik liselerin adalet alanları ile adalet meslek yüksekokullarının kapasitelerinin geliştirilmesi hedefi için
 - Adalet meslek yüksekokulları ile mesleki ve teknik liselerin adalet alanlarının sayısının ve kontenjanının artırılması;
 - Adalet personeli alımına ilişkin sınavlarda bu okulların mezunlarına öncelik tanınmasına ilişkin düzenlemenin yapılması;
 - Uygulanan eğitim programının adalet sisteminin ihtiyaçlarına göre çeşitlendirilmesi;
 - Adalet meslek yüksekokullarında infaz personeli yetiştirilmesine yönelik programların yaygınlaştırılması faaliyetleri belirlenmiştir.
- Hâkim, cumhuriyet savcısı ve yargı çalışanı sayısı iş yüküyle orantılı olacak şekilde artırılması hedefi için
 - Yargı teşkilatının hâkim, savcı ve personel sayısının Avrupa Konseyi'ne üye ülkelerin kişi başına düşen ortalamaları ve fîli iş yükü dikkate alınarak artırılması;
 - Hâkim, savcı ve personel alımında kadın-erkek eşitliği ilkesinin gözetilmesine devam edilmesi;
 - Adliyelerde görev yapan psikolog, sosyolog, uzman çalışmacı gibi uzman personel sayısının artırılması faaliyetleri belirlenmiştir.

Performans ve verimliliğin artırılması amacı için 15 hedef ve 63 faaliyet bulunmaktadır.

- Adalet sisteminde performans ölçümü ve

geliştirilmesi ile kalitenin artırılmasına yönelik araçların güçlendirilmesi hedefi için:

- Yargıda performans kriterlerinin yeniden belirlenmesi ve uzun süren soruşturma ya da davalar için “Performans Esaslı İzleme Sistemi”nin oluşturulması;
- HSK Teftiş Kurulu bünyesinde Yargıda Performans Ölçüm ve Takip Merkezi’nin kurulması;
- Hizmet kalitesinin artırılması ve yargılamaların makul sürede sonuçlandırılması için adalet komisyonlarının yetki ve sorumluluklarının yeniden düzenlenmesi faaliyetleri belirlenmiştir.
- “Yargıda Hedef Süre” uygulaması vasıtasıyla sistemin şeffaflığının artırılması ve makul sürede yargılanma hakkının daha etkin korunması hedefi için:
 - Hedef süre uygulamasının takip edilmesi ve hedef süreyi aşan dosyalara yönelik önlemlerin alınması;
 - Bölge adliye ve bölge idare mahkemelerinde uygulanacak hedef sürelerin belirlenmesi;
 - Savcılık ve mahkemelerin genel hedef süre içerisinde kalarak kendi hedef sürelerini belirlemelerinin sağlanması;
 - Adli süreçler esnasında bilgi ve belge istenilen kurum ve kuruluşların istemleri en kısa sürede yerine getirmelerine yönelik tedbirlerin geliştirilmesi faaliyetleri belirlenmiştir.
- İhtisas mahkemelerine ve uzmanlaşmaya yönelik uygulamaların artırılması hedefi için
 - Hâkimlerin meslek hayatları boyunca ceza ve hukuk hâkimi olarak ayrışmaları ve bu yönde ihtisaslaşmalarının sağlanması;
 - İhtisas gerektiren çevre, imar ve enerji gibi alanlarda özel mahkemelerin kurulması;
 - Bazı davaların (ticari davalar, fikrî ve sınai haklardan kaynaklanan davalar gibi) il merkezlerindeki ihtisas mahkemelerinde görülebilmesine yönelik çalışmaların yapılması;
 - Bazı ihtisas mahkemelerinde görev yapan hâkimlerin bu mahkemelerde görev almadan önce ya da gerektiğinde görevleri süresince eğitim almalarının sağlanması faaliyetleri belirlenmiştir.

• İstinaf mahkemelerinin güçlendirilmesi hedefi için:

- Yeni bölge adliye mahkemelerinin faaliyete geçirilmesi;
- Hâkim, savcı ve personel sayıları ile birlikte daire sayılarının artırılması;
- Bireylerin hukuki güvencelerinin korunması ilkesinin de gözetilmesi suretiyle yargılamaların uzamasının önüne geçilmesi için kanun yolu düzenlemelerinin gözden geçirilmesi;
- Bölge adliye mahkemeleri bünyesindeki ceza dairelerinin istinaf usulündeki bozma-ya ilişkin yetkilerinin yeniden düzenlenmesi;
- İstinaf mahkemeleri arasında oluşan kesin nitelikteki karar farklılıklarını giderecek bir sistemin kurulmasının sağlanması faaliyetleri belirlenmiştir.

• Bilirkişilik sisteminin etkinliği ve verimliliğinin artırılması hedefi için:

- Alanında ve konusunda uzmanlaşmış kişilerin bilirkişilik sistemine dâhil edilmesinin sağlanması;
- Bilirkişilik hizmetlerinin denetim ve performans sisteminin usul ve esasları ile bilirkişilerin uzmanlık alanlarına göre belirli bir sürede bakabilecekleri dosya sayısının tespit edilmesi;
- Bilirkişilerin uyacağı rehber ilkeler ve hazırlayacakları raporların standartlarının belirlenmesi ve uygulama birliğinin oluşturulması;
- Bilirkişi olarak hizmet verecek özel hukuk tüzel kişilerinin ve bu tüzel kişilik bünyesinde bilirkişi olarak çalışacakların taşınması gereken nitelikler ile faaliyet gösterecekleri temel ve alt uzmanlık alanlarının belirlenmesi faaliyetlerinin yapılacağı belirtilmiştir.

• Tebligattan kaynaklanan sorunların giderilmesi hedefi için:

- Elektronik tebligat uygulamasının yaygınlaştırılması;
- Tebligattan kaynaklanan sorunların önlenmesi için tebligat görevlilerine yönelik, mahallinde zorunlu eğitim şartının getirilmesi;
- Tebligat mevzuatı tebligat yapılmasını

önlemeye yönelik davranışları engelleyecek şekilde yenilenmesi faaliyetleri belirlenmiştir.

• Teknolojik imkânlardan da yararlanılarak adalet hizmetlerinin vatandaş odaklı sunulması sağlanması hedefi için

- Yurtdışında yaşayan vatandaşların adli işlerinin kolaylaştırılması için bilişim sisteminin yurtdışı temsilcilikleri ile entegrasyonunun sağlanması;
- Adliye bulunmayan ilçelerde SEGBİS üzerinden ifade ve beyan verme imkânının sağlanması;
- Büyük havalimanlarında SEGBİS üzerinden ifade ve beyan verme imkânının sağlanması;
- Mahkeme nöbet sisteminin daha da iyileştirilmesi faaliyetleri belirlenmiştir.

• Duruşma saatlerinin aynı ya da çok kısa aralıklarla verilmesi uygulamasına son verilmesi ve duruşmaların hâkim, savcı ve avukatların işin usulüne ve esasına yoğunlaşmasını mümkün kılacak şekilde yeniden tasarlanmasının sağlanması hedefi için:

- Asliye ceza mahkemelerinde duruşma savcılığı uygulamasına yeniden geçilmesi;
- Duruşmasız çözülebilecek uyuşmazlıklara ilişkin usullerin geliştirilmesi;
- Duruşma takvimlerinin, öngörülebilirliği mümkün kılacak şekilde hazırlanması ve uygulanmasının sağlanması;
- Duruşma kayıt uygulamasının değiştirilmesi;
- Aşamalı olarak, bilişim sistemi üzerinden “doğrudan kayıt” uygulamasına geçilmesi;
- Hukuk mahkemelerinde SEGBİS uygulamasının yaygınlaştırılması;
- Davaların tek celsede bitirilmesi kuralına riayet edilmesinin sağlanması için çalışmaların yapılması;
- Mahkeme hâkiminin mazereti nedeniyle keşif ve duruşmalara katılamayacağını taraf avukatlarına bildirilmesinin sağlanması;
- Ara kararların amaçlarına uygun olarak yerine getirilip getirilmediğinin celse arasında kontrol edilmesini zorunlu kılacak düzenlemelerin yapılması faaliyetleri belirlenmiştir.

• Mahkeme yazı işleri müdürlükleri

güçlendirilmesi hedefi için:

- Yazı işleri müdürlüğünün görev ve yetkilerinin genişletilmesi ve “kariyer meslek” olarak yeniden yapılandırılması;
 - Ön inceleme duruşmasından önce tensip zaptı ile belirlenen işlemlerin kalem tarafından eksiksiz şekilde yapılmasına ve takibine yönelik düzenlemelerin yapılması;
 - Adli ve idari yargı mahkemelerinde ön büroların oluşturulması;
 - Kalem personeli değişikliklerinde mahkeme hâkiminin görüşünün alınmasının sağlanması faaliyetleri belirlenmiştir.
- Yargıda bilişim sistemleri geliştirilmesi hedefi için:
 - Bilişim sisteminin siber güvenlik standartlarının geliştirilmesi;
 - Yargıda “yapay zekâ ve uzman sistem” uygulamalarının kullanılmasına yönelik çalışmaların yapılması;
 - Bilişim sisteminin, günümüz teknolojilerine uyumlu olacak şekilde kullanıcı dostu uygulamalarla yenilenmesi faaliyetleri belirlenmiştir.
 - Adli Tıp Kurumu’nun kapasitesi güçlendirilecek ve adli tıp hizmetleri ülke geneline yaygınlaştırılması hedefi için:
 - Adli Tıp Kurumu’nun insan kaynakları ile fiziksel ve teknolojik altyapısının güçlendirilmesi;
 - Uluslararası akreditasyon kapsamının genişletilmesi;
 - Adli Tıp Kurumu’na gönderilen dosyalarda bulunması gerekli bilgi ve belgelere ilişkin standartların belirlenmesi;
 - Adli Tıp Kurumu’nda “hedef süre uygulaması”nın hayata geçirilmesi faaliyetleri belirlenmiştir.
 - Üniversitelerle işbirliği hâlinde çalışmalar yapmak üzere bir enstitü kurulması hedefi için
 - Bünyesinde ceza hukuku, infaz hukuku, özel hukuk, idare hukuku ve mukayeseli hukuk gibi bölümlerin yer alacağı bir enstitünün kurulması faaliyetleri belirlenmiştir.

• Uluslararası adli yardımlaşmanın ve adli işbirliğinin geliştirilmesi hedefi için:

- Adalet Bakanlığı’nın yurtdışı teşkilatının güçlendirilmesi;
 - Adalet müşavirlerinin çalışma usul ve esaslarının, yurtdışında bulunan vatandaşlarımızın hukuki ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde yeniden belirlenmesi;
 - Adli yardımlaşma konusunda adliyelerde irtibat noktalarının belirlenmesi ve eğitimlerin düzenlenmesi;
 - Yabancı mahkemelerce verilen kararların tanıma ve tenfizine ilişkin usullerin gözden geçirilmesi ve basitleştirilmesi;
 - Sınır aşan örgütlü suçlar, terör, terörizmin finansmanı, sanal ortamda işlenen suçlar, insan ticareti, göçmen kaçakçılığı, suçtan kaynaklanan malvarlığı değerlerini aklama ve uyuşturucu madde ticareti suçları alanında uluslararası işbirliğinin geliştirilmesi faaliyetleri belirlenmiştir.
- Yargı teşkilatının AB katılım sürecine ilişkin proje geliştirme ve uygulama kapasitesinin güçlendirilmesi, yargı mensuplarının AB hukuku konusunda farkındalığının artırılmasının sağlanması hedefi için:
 - AB projeleri konusunda yurt içi ve yurt dışında eğitimlerin düzenlenmesi;
 - Projelerin etkinlik ve sürdürülebilirliğinin ölçülmesi ve takip edilmesine ilişkin kapasitenin geliştirilmesi;
 - Proje aşama ve sonuçlarına ilişkin raporların hazırlanıp kamuoyuna duyurulması;
 - Yargı alanında AB’nin ilgili mevzuatı ile Avrupa Birliği Adalet Divanı’nın önemli kararlarının çevirisinin yapılması;
 - Avrupa Komisyonu’nun Türkiye’ye ilişkin yıllık ilerleme raporlarının değerlendirilerek eylem planlarının hazırlanması;
 - Yargı alanında faaliyet gösteren AB kuruluşlarıyla (EJN, Eurojust) ilişkilerin geliştirilmesi;
 - Yargı mensuplarının başta Avrupa Birliği Adalet Divanı olmak üzere AB kurumlarında staj görmelerinin sağlanması faaliyetleri belirlenmiştir..
 - Yeni bir adliye mimarisi anlayışı geliştirilmesi hedefi için:

- Yeni hizmet binalarında mahkemeler ve cumhuriyet savcılıklarının mekânsal olarak ayrılmasının sağlanması;
- Çalışma verimliliğini artıracak bir anlayışla farklı tip ve büyüklükte projelerin geliştirilmesi ve uygulanması;
- Yeni binalar tasarlanırken çevreyi gözetken, çocuk, aile, mağdur ve tanıkların ihtiyaçlarını da karşılayan uygulamaların geliştirilmesi;
- Aynı adliyenin hizmet binalarının farklı yerlerde olmasının önüne geçilerek hizmete erişim kolaylaştırılması faaliyetleri belirlenmiştir.

Adalete erişimin kolaylaştırılması ve hizmetlerden memnuniyetin artırılması amacı için 11 hedef ve 36 faaliyet bulunmaktadır.

- Adli ve idari yargıda adalete erişimin kolaylaştırılması için başvuru sürelerinin yeniden düzenlenmesi ve süreçlerdeki belirsizliklerin ortadan kaldırılması hedefi için:
 - Dava açma ve kanun yoluna başvuruda farklı süreler gözden geçirilerek mümkün olduğu ölçüde yeknesak hâle getirilmesi;
 - Adli ve idari yargıda görevsizlik ve yetkisizlik kararlarından dolayı yargılamaların uzamasının önüne geçecek bir modelin oluşturulması faaliyetleri belirlenmiştir.
- Adalete etkili erişim için adli yardım sisteminin güçlendirilmesi hedefi için:
 - Özel hukuk alanında vatandaşların hukuki sorunları hakkında danışmanlık hizmeti alabilecekleri ofislerden oluşan bir hukuki yardım sisteminin oluşturulması;
 - Özel hukuk alanında adli yardıma başvuru prosedürünün kolaylaştırılması, standart bir başvuru formunun oluşturulması ve e-Devlet üzerinden başvuru imkânının getirilmesi;
 - Adli yardım hizmeti için avukatlara ödenen ücretlerin artırılması; Adli yardım hizmeti nedeniyle tahakkuk ettirilen vergilere ilişkin yeni bir düzenlemenin yapılması;
 - Arabuluculuk süreçlerindeki adli yardım hizmetlerinin güçlendirilmesi;
 - Adli yardım hizmeti sunan avukatların bu konuda düzenli olarak eğitim almalarının sağlanması ve bu hizmeti veren avukatlara

- özgü performans kriterlerinin geliştirilmesi;
- Adli yardım sisteminin, kırılğan grupların ihtiyaçlarına duyarlı bir yapıya kavuşturulmasının sağlanması faaliyetleri belirlenmiştir.

- Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi'nde ve Engelli Hakları Kanunu'nda yer alan ilkeler doğrultusunda engelli dostu uygulamaların geliştirilmesi hedefi için:
 - Adliyelerde tüm engellilerin fiziksel erişimini kolaylaştıran uygulamaların yaygınlaştırılması;
 - Başta işitme engelliler için işaret dili tercümanları olmak üzere engellilere hizmet verecek personelin istihdamı ve eğitimine ilişkin uygulamaların geliştirilmesi;
 - Ceza infaz kurumlarında engellilerin hayatını kolaylaştıracak tedbirlerin artırılması faaliyetleri belirlenmiştir.
- Adalet sisteminde kadın haklarına ilişkin uygulamaların geliştirilmesi hedefi için:
 - Adli yardım sisteminde kadın haklarının daha etkili korunmasını sağlayan uygulamaların geliştirilmesi;
 - Hizmet içi ve hizmet öncesi eğitimlerde kadın haklarına yönelik programların geliştirilip uygulanması faaliyetleri belirlenmiştir.
- Yaşlıların adalete erişimini kolaylaştıracak önlemlerin alınması hedefi için:
 - Adliyelerde yaşlıların hizmete erişimini kolaylaştıracak uygulamaların geliştirilmesi;
 - Yaşlıların ihtiyaçlarına duyarlı bir adalet sistemi için personele yönelik eğitim çalışmalarının gerçekleştirilmesi faaliyetleri belirlenmiştir.
- Yabancıların adalete erişiminin güçlendirilmesi hedefi için:
 - Yabancılar yönelik hazırlanan şüpheli, sanık ve mağdur hakları formunun yaygın dillerde ilgililere verilmesinin sağlanması;
 - Adalet sistemini anlatan, yabancılar yönelik broşürlerin hazırlanması ve bu broşürlere internet üzerinden de ulaşılmasının sağlanması faaliyetleri belirlenmiştir.

• Adalete erişim imkânlarının artırılması hedefi doğrultusunda hukuki himaye sigortasının geliştirilmesi hedefi için:

- Mevcut sigorta genel şartlarının yeni ihtiyaçlara göre güncellenmesi;
- Hukuki himaye sigortasının yaygınlaştırılması için kamuoyunda farkındalık çalışmalarının yapılması faaliyetleri belirlenmiştir.

• Yargı hizmetlerinden memnuniyeti etkileyen unsurların tespiti için çalışmaların yapılması hedefi için:

- Düzenli aralıklarla memnuniyet anketlerinin yapılması;
- Akademisyenler ve sivil toplum örgütlerinin katılımıyla düzenli toplantıların gerçekleştirilmesi faaliyetleri belirlenmiştir.

• Yargıda medya ve halkla ilişkilerin kurumsallaştırılması ve vatandaşların işlerini kolaylaştıracak uygulamaların geliştirilmesi için:

- Adliyelerde kurulan medya iletişim bürolarının “medya ve halkla ilişkiler büroları” olarak yeniden yapılandırılması;
- Medya ve halkla ilişkiler bürolarında iletişim fakültesi mezunu tecrübeli personelin istihdamının sağlanması;
- Adliye muhabirleri için temel hukuk bilgi ve terminolojisine yönelik eğitim programlarının düzenlenmesi;
- Tüm ağır ceza merkezi adliyelerde danışma masalarının oluşturulması, danışma masalarının çalışma ve personel standartlarının belirlenmesi;
- Danışma masalarında öğrencilerin staj yapmasına ve gönüllülerin çalışmasına imkân sağlanması;
- Adli hizmetlerin yararlanıcıların memnuniyetini artıracak şekilde sürdürülmesi için mahkeme ve savcılık yazı işleri müdürlüklerinde görev yapan personelin halkla ilişkiler ve iletişim becerileri konusunda eğitim almalarının sağlanması faaliyetleri belirlenmiştir.

• Adalet sistemi konusunda kamuoyunu bilgilendirme mekanizmalarının güçlendirilmesi hedefi için:

- Kişisel verilerin korunması kaydıyla mahkeme kararlarının yayımlanmasının sağlanması;

- Yargı sistemi ve içerdiği süreçler konusunda broşürler hazırlanarak bunların internet üzerinden erişime açılmasının sağlanması;
- Adliyelerde başta öğrenciler olmak üzere vatandaşlara yönelik programlar düzenlenmesi suretiyle yargı sisteminin bilinirliğinin artırılması faaliyetleri belirlenmiştir.

• Tanıklığı zorlaştıran uygulama ve yaklaşımların ortadan kaldırılması hedefi için:

- Tanıklık ücreti ve tanıklara yaklaşımla ilgili standartların belirlenmesi, bu çerçevede kapsamlı bir tanıklık kılavuzunun hazırlanması;
- Tanıklığın önem ve değerine ilişkin broşürlerin hazırlanması;
- Adliyelerde tanık bekleme odalarının oluşturulması;
- Tanık davetiyelerine tanık bilgilendirme metninin konması;
- Tanıklara gönderilen davetiyelerde yer alan duruşma saatlerine mümkün olduğunca uyulmasına ilişkin çalışmaların yapılması faaliyetleri belirlenmiştir.

Ceza adalet sisteminin etkinliğinin artırılması amacı için sekiz hedef ve 38 faaliyet bulunmaktadır.

• Kovuşturma öncesi çözüm araçları ve soruşturma süreçlerinin güçlendirilmesi hedefi için:

- Cumhuriyet savcılarının takdir yetkilerinin genişletilmesi;
- Ön ödeme ve kamu davasının açılmasının ertelenmesi müesseselerinin uygulama alanının genişletilmesi;
- Etkin pişmanlık hükümleri ve Cumhuriyet savcılıklarının buna ilişkin yetkilerinin farklı suç tipleri açısından genişletilmesi;
- Bazı fiillere yönelik soruşturmaların fail ile savcı arasında anlaşmayla sonlandırılabilmesinin sağlanması;
- İddianamenin iadesi müessesesi, kapsamı itibarıyla yeniden belirlenmesi;
- Cumhuriyet başsavcılıklarının teşkilat yapısının etkinliğinin artırılmasına ve adli kollukla koordinasyonun geliştirilmesine yönelik çalışmaların yapılması;
- Soruşturmanın kalitesinin artırılması için hukuk fakültesi mezunlarının adli kollukta belirli bir oranda istihdamının sağlanması faaliyetleri belirlenmiştir.

• Başta adil yargılanma hakkı olmak üzere hak ve özgürlüklerin korunması ilkesinin gözetilmesi suretiyle suç ve yaptırım dengesinin bütünüyle gözden geçirilerek yeniden düzenlenmesi hedefi için:

- Kısa süreli hapis cezasına seçenek oluşturan yaptırımların süre ve tür yönünden kapsamının genişletilmesi;
- Mevzuatta suç olarak düzenlenen fiillerin taranması ve bu fiillerden idari yaptırıma dönüştürülebilecek olanlar belirlenerek suç olmaktan çıkarılması;
- Hükmün açıklanmasının geri bırakılması müessesesi ile bu kararlara karşı kanun yolunun, adil yargılanma hakkı çerçevesinde gözden geçirilmesi;
- Takibi şikâyete bağlı suçların kapsamının genişletilmesi;
- Bazı suçlar yönünden toplumda oluşan cezasızlık algısının ortadan kaldırılması ve suçla etkin mücadele için ceza mevzuatındaki yaptırımlar ile infaz sisteminin yeniden yapılandırılması faaliyetleri belirlenmiştir.

• Mahkemelerin görev alanlarının yeniden düzenlenmesi ve bazı basit fiillere ilişkin süreçlerin kısaltılması için yeni bir usulün getirilmesi hedefi için:

- Ceza mahkemelerinin görev alanlarının yeniden düzenlenmesi;
- Bazı suçların basitleştirilmiş ve hızlı bir yargılama usulüyle görülmesinin sağlanması;
- İdari yaptırım kararlarına karşı itirazlar yönünden sulh ceza hâkimliklerinin ihtisaslaşmasının sağlanması ve kararlara karşı etkili bir kanun yolunun getirilmesi;
- İlâmın infazı aşamasına ilişkin kararların tümüyle infaz hâkimliklerinin görev alanına girmesinin sağlanması faaliyetleri belirlenmiştir.

• Çocuk adaleti sisteminin, onarıcı adalet yaklaşımıyla yeniden yapılandırılması ve mağdur odaklı bir yaklaşımın benimsenmesi hedefi için:

- Bazı ağır suçlar hariç olmak üzere 15 yaşından küçük çocukların ilk defa işledikleri fiillerin soruşturma ve kovuşturmayla konu edilmeden çocuklara özgü koruma meka-

nizmaları içerisinde değerlendirilmesinin sağlanması;

- Suça sürüklenen çocuklara özgü kamu davasının açılmasının ertelenmesi modelinin geliştirilmesi;
- Suça sürüklenen çocukların ilk derece yargılamaları ile bu çocuklar hakkında verilen kararların kanun yolu incelemelerinin öncelikli olarak yapılmasının sağlanması;
- Çocuk mahkemelerinin fiziki koşulları çocuk ceza adaleti sisteminin amacına uygun hâle getirilmesi;
- Mağdur haklarına ilişkin mevzuat çalışmalarının tamamlanması;
- Adli destek ve mağdur hizmetlerine ilişkin merkez ve taşra birimlerinin oluşturulması ve adli görüşme odalarının ülke geneline yaygınlaştırılması faaliyetleri belirlenmiştir.

• Cezaların infazı alanında genel infaz usullerinin uygulanmasında sakınca bulunanlara yönelik uygulamaların geliştirilmesi ve güncel teknolojilerin sisteme entegrasyonunun sağlanması hedefi için:

- Şiddet içermeyen bazı suçlardan hükümlü olan yaşlı, hamile ve çocukların cezalarının, elektronik izleme merkezi aracılığıyla evde infazına imkân tanınması;
- Ağır hasta hükümlü ve tutuklulara ilişkin infaz süreçlerinin muhtemel mağduriyetlerin önlenmesi için daha yakından takip edilmesi;
- Çocuk hükümlü ve tutukluların infaz süreçlerinde görev alan personele yönelik özel eğitimlerin geliştirilmesi;
- Hükümlü ve tutukluların nakil işlemlerinde ailevi nedenler gibi hassasiyetlerin daha fazla gözetilmesinin sağlanması;
- Teknolojik imkânların kullanılması suretiyle hükümlü ve tutukluların yakınları ile görüntülü görüşmesi ve elektronik dilekçe arzı gibi yeni uygulamaların gerçekleştirilmesi;
- Denetimli serbestlik hizmetlerindeki elektronik izleme kapasitesinin artırılması ve yükümlülerin takibinde biyometrik imza gibi yeni yöntemlerin oluşturulmasının sağlanması;
- Ceza infaz kurumlarındaki sağlık birimlerinin kapasitesinin ve teknolojik donanımlarının geliştirilmesi, kurum dışı sağlık ku-

ruluşları ile işbirliğinin ve koordinasyonun güçlendirilmesi faaliyetleri belirlenmiştir.

• Ceza infaz kurumlarının yönetim kapasitesinin geliştirilmesi, kurumlarda bulunanların topluma uyum süreçlerine yönelik ıslah önlemlerinin artırılması ve koşullu salıverilme sisteminin iyileştirilmesi hedefi için:

- Ceza infaz kurumlarının denetim araçları ile hak ihlallerini önleyici mekanizmaların güçlendirilmesi, infaz sisteminin saydamlığının artırılması;
- Sivil toplum kuruluşlarıyla infaz alanında işbirliğinin geliştirilmesi;
- Koşullu salıverilme işleminin somut kriterlere dayalı olarak uygulanmasının sağlanması;
- Hükümlü ve tutuklular için öngörülen meslek edindirme programlarının geliştirilmesi, hükümlülerin tahliye sonrası yeniden suç işlemelerinin engellenmesi amacıyla topluma uyum süreçlerine yönelik önlemlerin artırılması faaliyetleri belirlenmiştir.

• Adli sicil arşiv kayıt sistemi, kişinin maddi ve manevi varlığının geliştirilmesi ve cezaların ıslah edici olması ilkeleriyle bağdaşacak şekilde yenilenmesi hedefi için:

- Adli sicil arşiv kayıtlarının silinmesi, ayrı bir mahkeme kararına ihtiyaç duyulmaksızın gerçekleştirilmesi ve silinme sürelerinin kısaltılması;
- Kesin nitelikteki mahkumiyet hükümlerinin adli sicil kaydına işlenmesi uygulamasına son verilmesi;
- Yeni yasal düzenlemelerin etki analizi ile suç ve suçluluğa ilişkin verilerin anlık takibi için adalet istatistiklerinin çok yönlü bir anlayışla derinleştirilmesi faaliyetleri belirlenmiştir.

• Bilişim suçlarına (siber suçlar) ilişkin soruşturma ve kovuşturmaların etkinliğine ve makul sürede sonuçlandırılmasına yönelik çalışmaların yapılması hedefi için:

- Hâkim ve Cumhuriyet savcılarının bilişim suçları konusunda ihtisaslaşmasının sağlanması;
- Mevzuatta yer alan bilişim suçlarına ilişkin

kin hükümlerin, teknolojik gelişmeleri de kapsayacak şekilde yeniden düzenlenmesi faaliyetleri belirlenmiştir.

Hukuk yargılaması ile idari yargılamanın sadeleştirilmesi ve etkinliğinin artırılması amacı için yedi hedef ve 33 faaliyet bulunmaktadır.

• Hukuk yargılamalarının basitleştirilmesinin sağlanması ve yargılamaların uzamasına sebebiyet veren usul hükümlerinin değiştirilmesi hedefi için:

- Asliye hukuk ve sulh hukuk mahkemeleri arasındaki görev ayrımının, yeniden belirlenmesi;
- Küçük miktarlı talep ve davaların basitleştirilmiş ve hızlı bir yargılama usulü ile çözümlenmesi için düzenleme yapılması;
- Basit ve yazılı yargılama usulünde ön inceleme aşamasına ilişkin yeni düzenlemelerin getirilmesi;
- Konusu para ile ölçülebilen ve belli bir parasal miktarın altındaki tüm davalarda basit yargılama usulünün uygulanmasının sağlanması;
- Yargı harçlarının sadeleştirilmesi ve tahsili usulünün yeniden düzenlenmesinin sağlanması;
- Tüketici mahkemelerinin görev alanının iş yükü ile orantılı olarak yeniden belirlenmesi;
- Kolektif menfaatlerin daha iyi korunabilmesi için topluluk davasına ilişkin düzenlemenin yeniden ele alınması faaliyetleri belirlenmiştir.

• Adalete erişim hakkının kötüye kullanılmasının engellenmesi hedefi için:

- Yargılama usulünde dürüst davranma ve doğruyu söyleme yükümlülüğüne aykırı davranışlara yönelik yaptırım içeren daha caydırıcı düzenlemeler yapılması;
- Davaya cevap vermeyen ya da yapılan işlemlere katılım iradesi göstermeyen davalıya, sözlü yargılama sırasında ve hüküm için tayin olunan gün ve saatte mahkemede hazır bulunmasını sağlamak amacıyla tekrar davetiye gönderilmesi uygulamasına son verilmesi faaliyetleri belirlenmiştir.

• Aile hukukundan kaynaklanan

uyuşmazlıkların yargısal çözümü sürecinde uyuşmazlıkları derinleştiren uygulamaların kaldırılmasının sağlanması hedefi için:

- Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun'un uygulanmasından kaynaklanan sorunların giderilmesine yönelik çalışmaların yapılması;
 - Çocuk tesliminin ve çocukla kişisel ilişki kurulmasının icra müdürlüklerinin görevi olmaktan çıkarılması ve bu işlemin harç alınmaksızın uzmanlar vasıtasıyla yapılmasının sağlanması;
 - Çocuğun üstün yararı ile bütün aile fertlerinin hukukunu koruyan, adli süreç içinde örselenmelerini önleyen ve uyuşmazlığın en kısa sürede çözümüne imkan veren yeni bir yargılama usulünün geliştirilmesi faaliyetleri belirlenmiştir.
- Noterliklerin görev tanımları, yargının iş yükünü azaltacak şekilde yeniden düzenlenmesi hedefi için:
 - Hukuk fakültesi mezunlarının istihdam edileceği noter yardımcılığı müessesesinin oluşturulması;
 - Noterliğe girişte noterlik sınavının getirilmesi;
 - Noterliklerin açılış kriterlerinin yeniden belirlenmesi ve noterliklerin sayısının artırılması;
 - Bazı çekişmesiz yargı işleri ile henüz davanın açılmamış olduğu dönemle sınırlı olmak üzere delil tespitinin noterlikler tarafından da yapılabilmesinin sağlanması;
 - Yararlanıcıların işlerinin kolaylaştırılması için noterliklerin resmi çalışma saatleri dışında ve tatil günlerinde de hizmet sunmalarının sağlanması;
 - Yurtdışında yaşayanların dış temsilciliklerde yaptıkları noterlik işlemlerinin bir örneğinin, bilişim sistemi entegrasyonu ile Türkiye'de en yakın noterden anında alınabilmesinin sağlanması;
 - Noter onayı aranan işlemlerin, bürokrasinin azaltılması amacıyla gözden geçirilmesi faaliyetleri belirlenmiştir.
 - İcra ve iflas sisteminin yönetim, personel ve teşkilat yapısının güçlendirilmesi hedefi için:

- İcra ve iflas dairelerinin yönetim, personel ve teşkilat yapısını düzenleyen müstakil bir mevzuatın hazırlanması;
- Yeni icra dairesi modelinin yaygınlaştırılması ve sanal icra dairesi uygulamasına başlanması;
- Adalet Bakanlığı Teftiş Kurulu bünyesinde adalet müfettişlerinin denetim ve gözetiminde faaliyet göstermek üzere icra ve iflas sistemi meslek mensuplarının yer aldığı bir denetim grubunun oluşturulması;
- Lisanslı yediemin deposu uygulamasına geçilmesi ve tasfiye usulünün yeniden düzenlenmesi suretiyle yedieminlik müessesesinin ıslah edilmesi faaliyetleri belirlenmiştir.

- Alacaklı ve borçlu arasındaki hassas dengenin gözetilmesi suretiyle, icra satış sisteminin yenilenmesi ve takiplerde vatandaşlara yansıyan maliyetlerin azaltılması hedefi için:
 - İcra harç ve masraflarının azaltılmasına yönelik çalışmaların yapılması;
 - Sadece elektronik ortamda satış yapılması ve gazete ilanının kaldırılması suretiyle takip masraflarının azaltılması;
 - Satış süreci hızlandırılarak muhafaza ücreti ve diğer masrafların azaltılması;
 - İhaleye katılımı ve satış bedelini artırmak amacıyla, teminat oranının indirilmesi;
 - Borçluya, haczedilen malını satma hakkının tanınması faaliyetleri belirlenmiştir.
- İdari yargılama usulünün sadeleştirilmesi ve etkinliğinin artırılması sağlanması hedefi için:
 - İdari uyuşmazlıklara ilişkin grup davalarda pilot dava uygulamasına geçilmesi;
 - İdari yargıda gerekçeli karar yazılmasına süre getirilmesi;
 - İdari yargıda tek hâkimle görülen dosyaların kapsamının genişletilmesi;
 - Bazı uyuşmazlıklarda tanık dinlenebilmesinin sağlanması;
 - Dosyanın tekemmül sürecinde bazı usuli işlemlerin sadeleştirilmesi suretiyle daha hızlı karar verilmesinin önünün açılması faaliyetleri belirlenmiştir.

Yaygınlaştırılması gereken amaçlar

Alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinin yaygınlaştırılması amacı için dört hedef ve 15 faaliyet bulunmaktadır.

- Ceza uyuşmazlıklarında alternatif çözüm yöntemlerinin yaygınlaştırılması hedefi için:
 - Uzlaştırma öngören hükümlerin kapsamının genişletilmesi;
 - Suça sürüklenen çocuklara özgü uzlaştırma modelinin geliştirilmesi;
 - Uzlaştırma bürolarının kapasitelerinin artırılması;
 - Uzlaşmanın önemine dair toplumsal farkındalığın artırılması faaliyetleri belirlenmiştir.
- Hukuk uyuşmazlıklarında alternatif çözüm yöntemlerinin yaygınlaştırılması için:
 - Mahkemeyle bağlantılı alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinin geliştirilmesi;
 - Mahkeme temelli aile arabuluculuğu uygulamasının getirilmesi;
 - Tüketici uyuşmazlıkları gibi alanlarda arabulucuya başvurunun şart hâline getirilmesi;
 - Bazı uyuşmazlıklara ilişkin arabuluculukta uzmanlaşmanın sağlanması;
 - Tensip zaptıyla tarafların sulhe hazırlık işlemleri hakkında daha ayrıntılı bilgilendirilmesinin sağlanması;
 - Sulh yoluyla uyuşmazlıkların çözüme kavuşturulması hâlinde nispi karar ve ilam harcı yerine maktu harç alınmasının sağlanması faaliyetleri belirlenmiştir.
- Alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerine ilişkin uygulamanın sürekli takibi ve etki analizinin yapılması hedefi için:
 - Alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerine ilişkin düzenli etki analizlerinin yapılması;
 - İlgili kurum ve kuruluşların, meslek kuruluşlarının, akademik çevreler ve sivil toplum örgütlerinin katılımıyla “Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yöntemleri Danışma Kurulu”nun oluşturulması faaliyetleri belirlenmiştir.
- Kamunun taraf olduğu uyuşmazlıklarda sulh müessesesinin etkili uygulanmasının sağlanması hedefi için:

- İdare ile birey arasındaki uyuşmazlıklar ile farklı kurumlar arasındaki kamu hukuku ve özel hukuktan kaynaklanan uyuşmazlıklarda, sulh müessesesine başvurunun zorunlu kılınması
- İdare bünyesindeki sulh komisyonlarının yeniden yapılandırılması
- Uygulama ve içtihatların gözetilmesi suretiyle idare aleyhine sonuçlanabilecek davalardan vazgeçme, feragat ve kanun yoluna başvurulmaması hususlarındaki uygulamanın geliştirilmesi faaliyetleri belirlenmiştir.

2.2.3. Eylem planı

YRSB’nde belgenin yayımlanmasını takiben “açık ve ölçülebilir bir eylem planı”nın hazırlanacağı belirtilmiştir. Söz konusu eylem planının, belirlenen amaç ve hedefler için tahsis edilen bütçeyi, ilgili amaç ve hedefler çerçevesinde sorumlu ve ilgili kurumlar ile bağlı kalınacak takvimi içereceği ifade edilmiştir. Bu raporun tamamlandığı 1 Eylül 2019 tarihi itibarıyla eylem planı henüz açıklanmamıştır. Sivil toplum kuruluşları ve konuyla ilgili diğer paydaşların somut politika önerilerini oluşturabilmeleri için eylem planına makul bir süre öncesinde erişebilmeleri gerekmektedir.

2.3. İzleme ve değerlendirme sistemi

YRSB’de belirtilen amaç ve faaliyetlerin izlenmesi için Adalet Bakanlığı tarafından yıllık izleme raporlarının hazırlanacağı belirtilmiştir. Bakanlık dışından ilgili kurum ve kuruluşların da katılımının sağlandığı bir organizasyon yapısı temelinde, en geç üç ay içinde tüm paydaşların katılımının sağlanacağı “YRSB İzleme ve Değerlendirme Kurulu” oluşturulacağı ve bu kurulun belirli aralıklarda toplanarak kamuoyuna açık izleme ve değerlendirme raporlarının hazırlayacağına işaret edilmiştir. Bu raporun tamamlandığı 1 Eylül 2019 tarihi itibarıyla bu kurula ilişkin bir çalışma açıklanmamıştır. Kurulda bakanlık dışında paydaşların yer alıp yer almayacakları konusu da belirsizdir.

3. YARGI REFORMU STRATEJİ BELGESİ'NE İLİŞKİN TESPİTLER

2 Temmuz 2019 günü DDA tarafından Ankara'da düzenlenen yuvarlak masa toplantısında, uzman ve katılımcılar tarafından YRSB yöntem ve içerik olarak değerlendirilmiştir. Toplantıya Adalet Bakanlığında temsilciler de davet edilmiş ancak mazeretleri nedeniyle katılamamışlardır. Rapor hazırlanmadan önce bakanlık yetkililerinden ayrı bir randevu talep edilerek kendilerinin de YRSB hakkında görüşlerini ifade edebilmeleri sağlanmıştır. Bu görüşler de rapora işlenmiştir.

3.1. Yargı Reformu Strateji Belgesi'nin hazırlanma yöntemine ilişkin tespitler

Bu başlık altında Ağustos 2018-30 Mayıs 2019 tarihleri arasında hazırlanan YRSB, katılım ve çoğulculuk, belgede yer alan başlıklar, vizyon ve başlıklar altında öngörülen düzenlemelerin kapsamı ve niteliği ölçütleri üzerinden değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeler sonucunda hazırlık sürecinde şeffaflığın sağlanamadığı (3.1.1.) ve paydaş katılımının kapsayıcı şekilde gerçekleştirilemediği (3.1.2.) tespitleri öne çıkmıştır.

3.1.1. Hazırlık sürecinde şeffaflığın tam sağlanamamış olması

YRSB'nin ne taslak haline getirilmeden önce, ne de taslaklaştırıldıktan sonra açıklandığı güne dek kamuoyuyla paylaşılmış olması, tüm katılımcıların eleştirdiği temel bir eksiklik olarak tespit edilmiştir. Önceki belgelerden farklı olarak, 2019 YRSB'sinin tamamlanmadan önce taslak

metnin kamuoyuyla paylaşılmamış olması, izlenen yöntemde açık bir şeffaflık eksikliği olarak değerlendirilmiştir. Taslak haline gelmeden önce ve taslak haline geldiği Ocak 2019 tarihinden sonra da çeşitli kurum ve kuruluşlarla görüşme ve toplantıların yapılmış olması bu eksikliği gidermemektedir.

Kamuoyuna geniş bir çağrı yapılmadan hazırlanmasından kaynaklanan eksiklik belgenin neden hazırlandığı sorusunu da akıllara getirmiştir. Yargı konusunda reform belgelerinin hazırlanmasında katılımcı bir sürecin izlenmesi kadar, yöntemde şeffaflığın sağlanmasına önem verilmesi paydaşların bilgilenmesini sağlayacağı gibi onların izleme ve denetim imkânlarından yararlanmalarını sağlar.

Görüşme gerçekleştirilen hukuk derneklerine ve "odak grup" olarak isimlendirilen kesimlere ilişkin açıklamalara yer verilmemiş olması da YRSB'nin hazırlanma sürecine katılanlar açısından da şeffaflık eksikliği doğurmuştur.

Benzer şekilde, yapılan anketlerde izlenen yöntem ve anketlerin çıktılarında da yer verilmemiş olması şeffaflık açısından bir zafiyet yaratmıştır. Ocak 2019 ayında 11 bin kişi ile anket yapılmış olması, anket katılımcıları açısından bir eksiklik yaratmaktadır. YRSB'de "Güven veren ve erişilebilir bir adalet sistemi" vizyonundan söz edilmektedir. Bunu inşa etmek için toplumun beklentilerinin ne olduğu, ankette mevcut durumla ilgili ne tür sorunların bulunduğu ve vizyonun gerçekleştirilmesine yönelik talep ve beklentileri belirlemeye yönelik ne tür sorular sorulduğu; bunlara verilen yanıtların çıktıları, daha genel şekilde, taleplerin neye göre ölçüldüğünün somut olarak açıklanması yerinde olurdu.

Sürecin tam bir şeffaflıkla yürütülmemiş olması, yargı bileşenlerinin tümünün reformun içeriğini önceden öğrenememelerine de sebep olmuştur.

Bakanlık yetkilileriyle yapılan görüşmede, taslağın ana hatlarının paydaşlarla görüşülerek hazırlandığı ifade edilmiş; kendilerine "daha öncekiler gibi taslağın tamamlanıp kamuoyuna açıklanmasından önce erişime açılması ve böyle bir süreçten sonra son halinin hazırlanmasının da mümkün olabilirdi" tespiti iletilmiştir.

Yetkililere göre, bu eksiklik, çalışma yapılan konuların gerçekleştiren toplantı, çalıştaylar ve görüşmelerde bunlara katılanlara şeffafça anlatılmasıyla giderilmiş; bu itibarla YRSB’nde, Türkiye Barolar Birliği ile paylaşılmamış, dekanlarla konuşulmamış, adalet komisyonu üyeleriyle müzakere edilmemiş bir başlık bulunmadığı, YRSB’nde bakanlığın da benimsediği tepkiler doğrultusunda değişiklikler yapıldığı, konsensüs sağlanamayan konuların da metinden çıkarıldığı ifade edilmiştir.

3.1.2. Paydaş katılımının kapsayıcı şekilde gerçekleşmemesi

Belirli bir konuda sorunların tespiti ve çözümü üzerine hazırlanan reform belgelerinin kalıcı çözümler üretebilmesi, o konuyla ilgili tüm paydaşların katılımının sağlanabilmesi ile mümkün olabilir. YRSB bu açıdan değerlendirildiğinde, yargı örgütü çalışanları, TBB, üniversiteler ve STK gibi belli ölçüde paydaş katılımının sağlanarak hazırlandığı ileri sürülebilirse de, bunların detaylı incelenmesinde ve özellikle YRSB’nin içeriğine bakıldığında, yapılan toplantılarla iletilen görüşlerin metne yansıtılmasında zafiyet olduğu gözlenmektedir.

- **Vatandaş katılımı yönünden:** YRSB’nin giriş bölümünde adalet sisteminde reform ihtiyacının temel olarak toplumsal taleplere dayandığı ifade edilmiştir. Ancak ek bölüme bakıldığında toplumsal taleple ilgili yüz yüze, ancak oldukça sınırlı görüşmeler yapıldığının ifade edildiği görülmektedir. Bu toplumsal talep araştırmasının da aslında taslağın tamamlandığı 2019 Ocak ayında yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu da, giriş bölümünde reformun dayandırıldığı toplumsal ihtiyaçların, taslağın hazırlanmasından önce belirlenmediğini, başka bir ifadeyle, taslağın temelini toplumsal talep anketlerinden önce hazırlandığını göstermektedir.
- **Avukatlar yönünden:** YRSB’de avukatları ilgilendiren 5 amaç, 12 hedef, 44 faaliyet olmasına rağmen, avukatların hazırlık sürecinde yeterli katılım imkanından faydalanamadığı ileri sürülebilir. Kuşkusuz TBB ile çeşitli toplantılar yapılması olumlu olmakla birlikte,

müstakil olarak barolarla birebir görüşmelerin yapılmasıyla avukatların sürece daha etkin katılımları sağlanabilirdi.

- **STK’lar yönünden:** YRSB’de derneklerden görüş istendiği ve bazılarının görüşlerini ilettiği belirtilmektedir. Ancak, sivil toplumla yapılan görüşmelere bir bütün halinde bakıldığında, hangi derneklerle temas kurulduğunun açık olmaması, önemli araştırmalar yapan STK’lardan görüş alınmamış olmasının yanında bazılarıyla, örneğin, Af Örgütü’yle geç sayılacak bir tarihte görüşülmüş olması da katılımcılık açısından bir zafiyet yaratmıştır. Bu kapsamda Denge ve Denetleme Ağı Yargı Reform Grubu bakanlığa ulaşmış ve görüşlerini yazılı olarak iletmıştır. Ancak DDA’ya görüşlerin ellerine ulaşip ulaşmadığı, ulaştıysa hangi başlıkların değerlendirmeye neden alındığı ya da alınmadığıyla ilgili bir geri bildirimde bulunulmamıştır.

- **Hukuk fakülteleri yönünden:** YRSB’nde bazı üniversitelerin adı geçmektedir. Ancak şu anda 80 civarında hukuk fakültesi olmasına rağmen, bunlardan neden sadece birkaçı ile görüşüldüğüne ilişkin bir açıklamaya yer verilmemiştir. Bunun yanında, hukuk fakültelerine görüş sorulmuş ise, bunların kaç tanesinin geri bildirimde bulunduğu, kaç tanesinin bulunmadığı bilgisinin bulunması, YRSB’nin hazırlık sürecindeki katılımın doğru ve gerçek verilerle değerlendirilmesini sağlayabilirdi.

- **Siyasi katılım yönünden:** Bu açıdan diğer başlıklara nazaran daha geniş bir katılıma dikkat edildiği görülmektedir. Türkiye’de yargı alanında reform on senelik bir geçmişe sahiptir. Önceki dönemlerde bu konularda çalışmış siyasilerin YRSB’yi hazırlayan yetkililerle görüşmeleri reformlarda etkin ve kalıcı çözümler üretilmesini sağlayan bir önemi hazidir. Bu konuda önceki adalet bakanlığıyla bir görüş alışverişi sağlandığı belirtilmiştir. Keza Strateji Geliştirme Başkanı ve yardımcılarının siyasi partilerle ve milletvekilleriyle görüşmeler gerçekleştirdiği de bilinmektedir.

YRSB’nin hazırlık sürecinde, genelde Ankara merkezli çalışmalar yapıp bölgesel ve yerel çalışmaların yetersiz kalması, etkili bir katılımcılığın sağlanamaması yönünden

eleştirilmiştir. Bunun yanında gerçekleştirilen toplantıların çoğulculukta yeterli olmadığına da dikkat çekilmiştir. Hazırlık aşamasında sayısal açıdan çoğunluk olduğu, ancak çoğulculuğun sağlanamadığının gözlemlendiği ifade edilmiştir.

Katılımın etkinliği, süreç içinde yapılan toplantılarda ifade edilen görüşmelerin sonuçlarına reform belgesinde yer verilmesi ile de ölçülebilmektedir. Bu açıdan dinlenilme hakkı, hem bir siyasal katılım biçimi sayılmaktadır hem de hesap verebilirlik aracıdır. YRSB'nin amaç, hedef ve faaliyetlerine bakıldığında, hazırlık süreci içinde gerçekleştirilen görüşmelerin, yapılan anketlerin belgenin içeriğini besleyecek, katılımı sağlayacak seviyede olup olmadığının sorgulanmasına sebep olmaktadır. Başka bir ifadeyle reform kapsamına bakıldığında katılımın maddi etkisinin az olduğu görülmektedir. Örneğin TMK, TCK, CMUK'un belli maddelerinin değişmesi, infaz rejimindeki sorunlar ve eşitsizliklere dair hazırlanan raporların YRSB'ye yansımadağı görülmektedir.

2019 YRSB'nde yukarıda belirtilen hususlar dışında kullanılan dil, dikkat çeken başka bir husustur. "Kalite süreçleri", "memnuniyet", "yararlanıcı dostu", "performans" gibi terimler, 2019 YRSB'nde diğer belgelerden daha yoğun bir şekilde yer almaktadır. Metin her ne kadar nitelik olarak bir strateji belgesi olsa da, belgenin temelini teşkil eden hukuki bağlamla örtüşmeyen bir dil tercihinin ağırlık verilmesinin, hazırlayıcıların konuya yaklaşımında kuşku yarattığı da ifade edilebilir.

Bakanlık yetkililerine göre YRSB'nin hazırlık süreci, belgenin en güçlü yanını oluşturmaktadır. Meselenin toplumun tümünü ilgilendirdiği, herkesin faydasına olduğu düşünülerek ilgililerle görüşmeler yapıldığı, onların dinlediği ve müzakerelerde bulunulduğu belirtilmiştir. Bunun yanında zaman kısıtı sebebiyle veya bilmeden görüşme yapılamayan kimselerin olmuş olabileceği de kabul edilmiştir. Yetkililer, hazırlık çalışmalarına başladığında tüm internet sitelerinin tarandığını, alanda çalışan kurumların listesinin yapıldığını, konuyla ilgili hazırlanan tüm raporların okunduğunu, alanında saygın akademisyenlerin hepsiyle görüşüldüğünü, TBMM Adalet Komisyonu üyeleriyle parti ayrımı gözetmeksizin görüşme yapıldığını, TBMM'de temsil edilen hiçbir görüşün dışarıda bırakılmadığını belirtmiştir. Bunun

yanında sürecin hızlanmasına odaklanıldığından görüşme gerçekleştirilemedikleri kurum, STK ya da uzman da olmuş olabileceği ifade edilmiştir. Yine 71 baroyla yazıyla iletişime geçildiği, ancak bunlardan sadece üç tanesinden yüzeysel nitelikte yanıt geldiği bilgisi verilmiştir. YRSB'nin hazırlık sürecinde konuyla ilgili TBB'nin ve hukuk fakültelerinin de katıldığı bir zirve yapıldığı ve bunun sonuçlarının açıklandığına da yetkililerce dikkat çekilmiştir.

3.2. Yargı Reformu Strateji Belgesi'nde yer alan amaçlar, hedef ve faaliyetlere ilişkin tespitler

YRSB, yargı bağımsızlığı ve tarafsızlığı, hak ve özgürlükler, adil yargılanma, ceza adaleti ile savunmanın güçlendirilmesi gibi yargının işlevini ilgilendiren ve adalete erişim, insan kaynağı ve hukuk eğitimi ile performans, etkinlik ve verimlilik gibi yargının işleyişini ilgilendiren konular açısından değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmelerde, YRSB'nde yer alan amaçların gerek hedef, gerekse faaliyetler açısından somutlaştırılmamış olduğu (3.2.1.), hedef ve faaliyet sayılarına bakıldığında işlevden çok işleyişte reforma ağırlık verildiği (3.2.2.) ve son olarak da YRSB'nin belirli konularda hazırlanan raporlarla örtüşmeyen ifadeler içerdiği, toplumu doğrudan ilgilendiren önemli konularda suskun kaldığı (3.2.3.) tespitleri yapılmıştır.

3.2.1. Belirlenen hedef ve faaliyetlerin somut içeriğe sahip olmaması

- **Genel olarak seçilen amaçlar, belirlenen hedef ve faaliyetler hakkında:** 2019 YRSB'nde 10 amaç belirlenmiştir. Bu amaçlar önceki belgelerde yer alanlarla karşılaştırıldığında birçoğunun aynı olduğu görülmektedir. Her ne kadar 2019 YRSB'nin giriş bölümünün üçüncü paragrafında "*Şimdiye kadar yürütülen çalışmalarla; hukuk devletinin güçlendirilmesi,*

hak ve özgürlüklerin korunup geliştirilmesi, etkin ve hızlı işleyen bir adalet sisteminin oluşturulması amaçlanmıştır. Bu Belge de aynı amaç çerçevesinde ortaya çıkan yeni ihtiyaçların gözetilmesi suretiyle hazırlanmıştır” açıklaması yer almış olsa da, önceki belgelerde hedeflenen amaçların neden gerçekleştirilemediğinin ve aynı amaçlarla reformlara neden devam edilmesi gerektiğinin ortaya konması gerekmektedir. Elbette 10 yıllık reform sürecinde başarılan hedefler olduğu gibi, devam edilmesi gerekenler de olabilir. Ancak sonuncular için önceki dönemlerde karşılaşılan sorunların neler olduğunun tespit edilip yeni reform döneminde bunları aşmaya yönelik açık ve somut önerilere yer verilmesi gerekmektedir.

Örneğin, yargı bağımsızlığı, adalete erişimin kolaylaştırılması, alternatif çözüm yollarına ilişkin başlıklara üç belgede de yer verilmiştir. Bunlar gerçekleştirilmesi diğerlerine nazaran zor amaçlar olabilir. Ama çözüm odaklı bir yaklaşım bu amaçlar içinde hangi konularda ilerleme katıldığına, hangi konularda sorunların devam ettiğine ve bu sorunların neden kaynaklandığına ilişkin açıklamalara yer verilmesi gerekmektedir. Diğer yandan daha önce son verilmiş uygulamaların yeniden hayata geçirilmesi gerektiği gerekçeli şekilde açıklanmamıştır. Örneğin performans ve verimliliğin artırılması amacıyla asliye ceza mahkemelerinde duruşma savcılığına yeniden geçilmesi faaliyeti yer almaktadır. Buna neden son verildiği belirlenmeden yeniden uygulanması önceki dönemde karşılaşılan sorunların tekrarlanması riskini içermektedir.

Önceki reform belgelerinde, hedefler ve stratejiler hem konu, hem zaman hem de ilgili kurumlar bakımından somutlaştırılmıştır. 2019 YRBS’nde ise her amaç için belirlenen hedef ve faaliyetlerin amaçlara ilişkin genel açıklamaların küçük özetleri şeklinde ifade edildiği görülmektedir.

Amaçların ne yönde somutlaştırılacağına ilişkin içerik sorununun yanında seçilecek yöntemin belirlenmemiş olması da dikkat çekmektedir. Zira yargı, Türkiye Cumhuriyeti’nde bulunan herkesi ilgilendiren bir konudur. Bu alanda yapılacak olan yasal düzenleme taslaklarının

temsil ve karar organı olan TBMM’de oluşturulması gerekmektedir. Bu hususa vurgu yapılmamış olması, YRSB’nin, onu kamuoyuna açıklayan cumhurbaşkanının devleti temsil eden kimliğinin gereği olarak yapılan bir reform paketi mi olduğu, yoksa genel başkanı olduğu partinin bir programı mı olduğu konusunda ciddi tereddüt uyandırmaktadır.

- **Yargı örgütü hakkında:** 1972 yılında terk edilen hakim ve savcılarının coğrafi teminata kavuşturulmasına geri dönülmesine ilişkin amaç, yargının işlev ve işleyişi açısından bu YRSB’de yer alan önemli bir adımdır. Bu konuda 1961 döneminden gelen bir anayasal tecrübe bulunmaktadır ve yargılama faaliyetini olumlu yönde etkileyecek bu teminatın yasa ile düzenlenmesinin yanında, anayasal güvenceye de kavuşturulmasına ilişkin bir hedefin yer alması da gerekirdi.

YRSB’nde hakim savcı mülakat kuruluna ekleme yapılmasından bahsedilmektedir. Ancak bunun ne yönde olacağı veya sonuca olası katkısı açıklanmamıştır. Mülakatın geniş bir kurulca yapılması önerilmektedir. Ancak bu kurulun sayıca genişletilmesinin sağlayacağı fayda belirlenmemiştir. Sayısal çoğunluk tercihi yerine, kurulun oluşumunda çoğulcu bir yöntemin tercih edilmesi ve kamuya açıklanması zorunluluğuna yer verilmesi gerekirdi. Ayrıca mülakat yöntemine son verilmek yerine devam ettirilmesinin açıklanmamış olması da dikkati çekmektedir. Bu yöntem devam ettirilecek ise, Danıştay’ın adli yargı giriş sınavına ilişkin kararı düşünüldüğünde, şeffaflığı sağlayacak bir öneri olarak mülakatlarda video kaydı uygulamasına ilişkin YRSB’de olumlu ya da olumsuz bir değerlendirme bulunmamaktadır.

Hakim ve savcı yardımcılığı YRSB’nin ele aldığı önemli konulardan biridir. Bununla uygulamada bilirkişilerin fiili tetkik hakim olarak kullanılmasına son verilebilecektir. Zira son yıllarda bilirkişi reformu yapılıyorsa da, gerek iş yükü gerekse yerleşmiş alışkanlıklar sebebiyle neredeyse her dosyanın bilirkişilere gönderilmesi uygulaması devam etmektedir. Hakim ve savcı yardımcılığı ile doğrudan kürsü

sorumluluğu üstlenilmesinden önce tecrübe kazanılmasının, yargısal karar kalitesinin yükseltilmesinin yanında davaların daha kısa sürede sonuçlanması da sağlanmış olur.

- **Hak ve özgürlükler hakkında:** YRSB’nde hak ve özgürlüklerle ilgili ihlallerin giderilmesine yönelik maddi açıdan çözüm içeren önerilere yer verilmediği görülmektedir. Her ne kadar belgede, AİHM kararlarının bağlayıcılığının güçlendirilmesine ilişkin çeşitli hedefler belirlenmişse de bu zaten 1982 Anayasası’nın 90. maddesinin son fıkrasında yer alan bir zorunluluktur ve uygulamada yargısal direnç olarak ifade edilebilecek şekilde bu anayasal kurala uyulmaması söz konusudur. Bu itibarla halihazırda var olan sorunun temelinde yatan neden açık şekilde ortaya çıkarılmadan, YRSB’nde yer alan hedefin gerçekleştirilmesinin mümkün olacağı oldukça şüphelidir.

- **Yargının işleyişi hakkında:** YRSB’nde yargısal adaletin tecelli süresi ve kalitesine göre adliyelerin bütün hizmet süreçlerinde memnuniyet ölçümünden bahsedilmektedir. Ancak bunu nasıl yapılacağına ilişkin ilkelerin belirlenmediği görülmektedir.

- **Yargının bağımsız ve tarafsızlığı hakkında:** Yargı bağımsızlığı ve tarafsızlığının geliştirilmesi amacının içeriğine, belirlenen hedef ve faaliyetlere bakıldığında, 10 senelik süre içinde hala çözüm üretilmemiş olan sorunların temelde diğer belgelerde yer alan önerilerden farklılaşmayan bir yaklaşımla belirlendiği görülmektedir. Bu itibarla özellikle bu alanda yapılması gerekenlerin gerçekçi bir şekilde belirlendiğinin söylenmesi mümkün görünmemektedir. Ayrıca kolluk yapılanmasına özgülenmiş bir amaç, hedef ya da faaliyetin belirlenmemiş olması, ceza hukuku alanında yargının tarafsızlığının geliştirilmesine yönelik gerekli iyileştirme gözden kaçmış bulunmaktadır.

- YRSB’nde belirlenen amaçların, hedef ve faaliyetlerin sayısal verilerine bakıldığında, yargının işleyişini ilgilendiren konuların ağırlık merkezini oluşturduğu gözlenmektedir. Toplamda 63 hedef ve 256 faaliyet bulunmakla birlikte, adalete erişim, insan kaynağı, hukuk eğitimi, performans, etkinlik ve verimlilik gibi doğrudan işleyişi ilgilendiren konular için 30 hedef ve 122 faaliyet belirlenmiştir. Savunma haklarının etkin kullanımını ya da alternatif çözüm yollarının yaygınlaştırılmasına yönelik belirlenmiş hedef ve faaliyetler, yargının işleyişiyle sınırlı etkide kalmıştır.

- Örneğin, avukatların yeşil pasaport alabilmelerine ilişkin öneri, kuşkusuz, önemli bir ihtiyacın karşılanmasıdır. Ancak savunma haklarının, öne çıkarılan bu faaliyetle etkinliğini artırılması mümkün değildir.

- Benzer şekilde alternatif çözüm yolları arasında yer alan arabuluculuk konusu da işlev değil işleyiş açısından değerlendirilebilir. Zira YRSB’nde yer aldığı haliyle arabuluculuk daha fazla avukata iş alanı sağlayacak bir yöntem niteliğindedir. Kaldı ki böyle bir kuruma, ayrıca para ödememek için zorunlu olmadıkça kimse başvurmayacaktır. İstinafin getirilmesi, yüksek mahkemelerin iş yükünün azaltılması bakımından yerindedir; ama bütün yargıda derli toplu ve tutarlı islahata gidilmediğinde yargının işleyişindeki reformun yargının işlevini güçlendirmesinden söz etmek mümkün olamayacaktır. YRSB’nde önerilen aile arabuluculuğu yönünden ise konuya genel olarak arabuluculuk uygulamasında karşılaşılan sorunlar üzerinden yaklaşılmadığı görülmektedir. Taraflardan birinin uyuşmazlık konusunda tehdide başvurabildiği arabuluculuk müessesesinin aile ile ilgili, özellikle eşler arasındaki uyuşmazlıklarda hedeflenen barışçıl bir çözüm yolu olmasının beklenmesi gerçekçi değildir.

- OHAL dönemindeki ihraçlar neticesinde staj aşamasındaki hakim ve savcılarının hemen atamaları yapılmıştır. Bu durum adalet hizmetinin devamlılığının sağlanması yönünde başvurulan bir çözüm olsa da, yargının işlevini yerine getirmede gecikme ve aksamalara sebep olduğu uygulamada görülmektedir. Bu

3.2.2. İşlevin değil işleyişin öne çıkarılması

konuya özel, somut ve açık çözüm getirilmeden personel ve verimlilik hedeflerinin gerçekçi olarak belirlendiği sonucuna varılması söylenemez.

- Savunma hakları bakımından, CMK Otomatik Avukat Atama Programı efektif kullanılmamaktadır. Programın uygulanmasının istenmediğini düşündürtecek şekilde, kollukta yapılan işlemlerde vatandaşların bilgilendirilmemesi, bunun ücretsiz bir hizmet olduğunun anlatılmaması gözlenmektedir. Öyle ki, sulh ceza hakimliğine sanıkların avukatsız çıkarılmaları dahi söz konusu olabilmektedir.
- Uzlaştırma meselesinde ise, uzlaştırımcı olarak kimlerin atanabileceğinin belirli ölçütlere bağlanması gerekmektedir. Zira uygulamada bir polis memuru dosyaya atanabilmektedir. Kamu otoritesi ve gücünü temsil eden bir kişinin ceza uyuşmazlıklarında uzlaşmacı olarak görev yapabilmeleri, tarafların serbest iradeleriyle uzlaşmalarında şüphe yaratabilmektedir.
- YRSB’nde performans ve etkinlik açısından ön büronun öneminden bahsedilmiş bulunmaktadır. Ancak bu değerlendirme uygulamayla örtüşmemektedir. Zira önbüro aslında işleyişi yavaşlatıcı bir kurum haline gelmeye başlamıştır. UYAP sistemine yüklenmeden önce dosyaların ön bürodan mahkeme kalemine çıkması gerekmektedir ve bu zaman almaktadır. Dosya yükleme sisteminin iyileştirilmesiyle UYAP sistemi önbüroda yaşanan zaman kaybının aşılmasını sağlayacaktır.
- Zaman yönetimi konusunda uygulama ile örtüşmeyen başka bir husus ise hedef süre konusudur. Hali hazırda uyulmayan ve yargılamaların makul sürede tamamlanmasına etki etmeyen hedef süre uygulamasına tekrar yer verilmiş olması anlamlı değildir.

3.2.3 Tutarsızlıklar, eksikler ve suskun kalınanlar

- **Hak ve özgürlükler:** YRSB’de adalete erişimin kolaylaştırılması açısından iyimser ve gerçekçi öneriler bulunmakla birlikte, benzer nitelikte önerilerin yargı bağımsızlığı ile hak ve

özgürlükler alanında yer almaması amaçlara yaklaşımda bir tutarsızlık oluşturmaktadır.

YRSB’nde 2004 yılında 1982 Anayasası’nın 90. maddesinin son fıkrasında yapılan değişikliğe vurgu yapıldığı görülmekle beraber, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarıyla çatışan özellikle adil yargılanma, ifade özgürlüğü, toplantı ve gösteri yürüyüşü, kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkı ihlalleri gibi sorunlara sebep olan hususlara ilişkin açıklamalara yer verilmemiş ve bunların giderilmesine yönelik gerçekçi öneriler getirilmemiştir.

YRSB’nin giriş kısmında ifade ve örgütlenme özgürlükleri açısından ciddi bir engel oluşturan Terörle Mücadele Kanunu’nun, çağdaş örnekleriyle uyumlu olduğu ifade edilmiş, ancak devam eden bölümlerle değiştireceğinden bahsedilmiştir. YRSB’nde işkence sorununun artık mevcut olmadığı kesin bir dille vurgulanmıştır. Oysa, hem Urfa hem Ankara Barolarının 15 Temmuz sonrası ceza infaz kurumlarında işkence olduğuna dair raporları bulunmaktadır.

- **Adalete erişim:** Adalete erişim konusunda, maddi durumu iyi olmayanların ve şiddet gören kadınların adalete erişimleriyle ilgili düzenlemeler eksiktir.

Adalete erişimde, 2009, 2015 ve 2019’da nasıl tanımlanmaları gerektiğinin belirlenmediği bir grup bulunmaktadır. Bu üç belgede aynı grup için sırasıyla ya dezavantajlı ya şiddet mağduru ya da kırılğan nitelendirmeleri kullanılmış bulunmaktadır. 10 sene içinde hukuki olarak nitelendirmesi yapılamayan bu kesimlerin sorunlarının çözümüne ilişkin hedefler tutarlı değildir. Ayrıca şiddet mağdurlarına ilişkin uluslararası sözleşme gereği kanuni düzenlemenin yapılması gerekmektedir. Önceki dönemde yasa önerisi hazırlanmış ancak sonuçlandırılmamıştı. YRSB’nde bu hususta da herhangi bir açıklamanın bulunmaması, hedef grup açısından uluslararası yükümlülüğün de yerine getirilmediğine dikkat çekmek gerekmektedir.

• **OHAL:** YRSB'nin giriş bölümünde 15 Temmuz 2016 sonrası ilan edilen OHAL rejimine ilişkin açıklamalar mevcut olmakla beraber, OHAL rejiminin OHAL'in sona ermesi sonrasında sarkan etkilerinin nasıl bertaraf edileceği konusunda suskun kalınmıştır. OHAL döneminde yaklaşık 140 bin kamu personeli tek bir işlemle kamu görevinden ihraç edilmiştir. Belgede bu durumun onların hayatında yarattığı etkiyi gidermeye yönelik bir öneri bulunmamaktadır. Zira, OHAL döneminde kurulan ve bir nevi "olağanüstü idare mahkemesi" niteliğinde olan OHAL İnceleme Komisyonu verimli değildir. Üstelik uygulamada komisyon kararlarından sonra göreve iadelerde gecikmeler yaşanmakta hatta kararların yerine getirilmemesi söz konusu olabilmektedir. YRSB'nde bu komisyonun nasıl işler hale getirileceğinden söz edilmemektedir. Benzer şekilde, OHAL döneminde OHAL konusuyla ilgisi olmayan mevzuatta da değişiklikler yapılmıştır. Bunların OHAL sonrası da yürürlükleri devam etmektedir. OHAL mevzuatının değiştirilmesi konusunda bir amaç, hedef ya da faaliyet belirlenmemiştir.

Belgede darbe girişimi sonrası uluslararası yükümlülükler uyulduğu, orantılılık ilkesine riayet edildiği belirtilmesine karşın, derogasyon bildiriminde belirtilen sebep unsuru ile OHAL düzenlemelerin örtüşmediği, OHAL rejiminde gerek düzenlemelerde gerekse yargı kararlarında ölçülülük kuralına uyulmadığı bilinen bir gerçektir. Sonuç olarak YRSB, OHAL uygulamalarından kaynaklanan sorunlar karşısında suskun kalmıştır.

• **Liyakat:** Yargı bağımsızlığını doğrudan ilgilendiren liyakat sorununa ilişkin somut düzenleme bulunmamaktadır. Liyakat konusuyla ilgili olarak, YRSB'nin yargı bağımsızlığı, tarafsızlığı ve şeffaflığının geliştirilmesi amacının hâkim ve savcıların atama, nakil ile terfi sisteminin nesnel ve liyakate dayalı ölçütlerle geliştirilmesi hedefinde belirlenen ikinci faaliyette, herhangi somut bir ölçüt belirlenmeden genel geçer bir ifadeyle bahsedilmiştir. Oysa yargının işlevi açısından oldukça sorunlu bir meseledir. Örneğin, 15 Temmuz'dan önce Danıştay yasasına bir madde eklenmiştir. Buna göre hakim savcı alımlarında, Adalet Akademisi aşamasından

sonra bir sınav ve bir mülakat daha getirmiştir. Ancak bu yeni düzenleme sonrası yazılı sınavda başarılı olan hakim ve savcılarının mülakatla elendiği şüphesini doğuracak uygulamalarla karşılaşmıştır. Liyakat esasına uyulmadığı izlemine doğrular bir durumdur. Bunun dışında siyasette görev alanların da avukatlıktan hızla göreve geldiklerine tanık olunmaktadır.

• **Kişisel veriler:** YRSB'nde kişisel verilerin korunmasından bahsedilmektedir. Ancak OHAL döneminde OHAL KHK'larına ekli listelerle binlerce kişilerin bilgileri kamuoyuna açılmıştır. Bu yöntem listede ismi olanların toplum nazarında suçlu sayılmalarına neden olmuştur. Bu uygulama söz konusu olmamış gibi, belgede lekesiz yaşama hakkının öneminden bahsedilmesi, vahim bir çelişki oluşturmaktadır.

• **Yüksek yargı ve yargı kurulu:** Bu belgede, yargı bağımsızlığı konusunda suskun kalınan önemli noktalardan biri, yüksek mahkemelerin oluşumuna dair hususlardır. Anayasa Mahkemesi'nin 15 üyesini, 12'sini cumhurbaşkanı çeşitli şekillerde; üç üyesini de TBMM basit çoğunlukla seçmektedir. Cumhurbaşkanının partili kimliği ve genel başkanı olduğu partinin parlamentodaki çoğunluk partisi olduğu göz önüne alınınca, Anayasa Mahkemesi'nin tamamını yürütme organı tarafından belirlendiği sonucuna ulaşılmaktadır. Bu itibarla ne yönde olursa olsun mahkemenin verdiği kararlar şüphe ile karşılanmaktadır. Bu hususun görmezden gelinmiş olması önemli bir eksikliklerdir.

• Bakanlık yetkilileriyle yapılan görüşmede, YRSB'nde göstermelik amaçların, hedef ve faaliyetlerin bulunmadığı ifade edilmiştir. Coğrafi teminatın önemli bir kazanım olacağı belirtilmiştir. Bunun yanında YRSB'nin cumhurbaşkanı tarafından açıklanmasının içeriğinin gerçekleştirilmesi açısından önemi vurgulanmıştır.

4. YARGI REFORMU STRATEJİ BELGESİNE İLİŞKİN ÖNERİLER

4.1. Parçalı değil bütüncül ve yapısal reform

YRSB'nin hem hazırlanma yönteminin, hem de içeriğinin değerlendirilmesi sonucu yapılan tespitler, belgenin olumlu yönleri olsa da, hala hak ve özgürlükler ile yargı bağımsızlığı ve tarafsızlığı konusunda temel ihtiyaçları ve beklentileri karşılamaktan uzak olduğunu ortaya koymuştur. Bu hususta neredeyse oybirliğiyle varılan en temel öneri, anayasal sisteme ilişkin bütüncül bir yaklaşımla yapısal reform ihtiyacıdır. Hukukun üstünlüğünün gereklerinin gerçekleştirilmesi yasama ve yürütme organlarını da kapsayan değişikliklerle mümkün olabilir.

Hakim ve savcılara getirilmek istenen coğrafi güvencenin ötesinde, Cumhurbaşkanının ağırlıklı atama yetkisini kaldıracak anayasa değişikliğinin yapılması mutlak bir gerekliliktir. Cumhurbaşkanının biri devletin başı, diğeri de partinin başı olmak üzere çift statüye sahip olması yargının bağımsızlığını ve tarafsızlığını gölgeleyen en temel sorundur. AİHM'nin vurguladığı gibi adaletin aynı zamanda görünür de olması gerekmektedir. Ancak 1982 Anayasası'nda Cumhurbaşkanının yargı organları üzerindeki atama yetkileri yargıya olan güvenin zedelenmesine sebep olmaktadır.

Her ne kadar YRSB'de 2017 anayasa değişikliği ile kuvvetler ayrılığının tesis edildiği ifade edilmişse de, anayasanın yasama, yürütme ve yargıya ilişkin düzenlemelerinin bu tespitle örtüşmediği açık olarak görülmektedir. Bu itibarla kuvvetler ayrılığını ile yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığını gerçekten hayata geçirecek anayasa çalışmasına ihtiyaç bulunmaktadır.

4.2. Yargının sorunlarına çoğulcu ve müzakereci bir yaklaşımla çözüm üretilmesi

- Strateji belgesinde belirlenen politikanın, TBMM'de her partinin katıldığı müzakereci süreçlerle olgunlaştırılması daha sonra kabul edilecek yasalarla somutlaştırılıp nesnelleştirilmesi gerekmektedir. Bunun gerçekleştirilmesi için yasama organının işleyişinin de ele alınması gerekmektedir.
- Yasaların öngörülebilir ve bilinebilir olması hukukun üstünlüğünün temel bir özelliğidir. Geçmiş dönemlerde sıklıkla amacına aykırı olarak başvuru torba yasa uygulaması, yasaların bu niteliğini zedelemiştir. Güncel durumda yasa eliyle somutlaştırmalar torba yasa yöntemiyle yapılmamalıdır.
- Uygulamada karşılaşılan sorunlar ve temel gerekler göz önünde bulundurularak daha kapsamlı çalışmaların yapılması gerekmektedir. Özellikle barolarla daha etkili bir iletişim kurulması reform önerilerinin daha gerçekçi bir temele oturtulmasını sağlayacaktır.
- Müzakere süreçlerinde paydaşların, bireylerin ve STK'ların korkmadan katılabilecekleri, ifade özgürlüklerini ve örgütlenme özgürlüklerini kullanabilecekleri bir ortam tesis edilmesi gerekmektedir. Aksi halde aydınlatıcı fikirlerle beslenmemiş, birbirini tekrar eden jenerik metinler ve önerilerle karşılaşılmaktadır. Bunun için öncelikle demokratik bir güvence ortamı sunulması gerekmektedir. Dinlenilme hakkının tanınması ve mutlaka geri bildirimlerinden yararlanılması elzemdir. Görüşlerin sonuca etkisinin, ne kadarının neden reddedildiğinin açıklanması şarttır. Bunun yöntemi taslağın tartışılması yanında, metne yansıtılmayan görüşlerin gerekçelerinin de kitapçığa yansıtılması olabilir. Dinlenilme hakkını, şeklen dinlemekle siyasal katılım biçimi olmasından ayıran budur.
- Bakanlık yetkilileriyle yapılan görüşmede, kurumun karşılıklı görüş alışverişinde bulunmaya her zaman açık olduğu, kendisini

ifade etmek isteyen herkese zaman ayırdıkları ifade edilmiştir. Zaman zaman yapılan uzun toplantılardan beklenen neticelerin elde edilmediği ancak diyalogun kendileri için önemli olduğu belirtilmiştir.

4.3. Temel hak ve özgürlüklere ilişkin ilkelere, kural ve kararlara uyulmasının güçlendirilmesi

- Temel hak ve özgürlükler alanında 2001 ve 2004 yıllarında yapılan anayasa değişiklikleri 1982 Anayasası'nı Avrupa standartlarının üzerine çıkarmış olmakla beraber, kolluk faaliyetleri ve yargı kararlarında benzer bir seviyeye hala ulaşamadığı ortadadır. Bu da toplumda yasal düzenlemeler nasıl olursa olsun uygulamanın politik ve keyfi olduğu algısının doğmasına sebep olmaktadır. Anayasal kazanımların uygulamaya yansımalarının sağlanması gerekmektedir. Bunun bir gereği olarak da AYM hakimleri ve yüksek mahkeme hakimleri seçimi ve atamaları konusunda yargısal denetimi ve güvenceyi güçlendirecek kurallar getirilmelidir.
- Özellikle ifade özgürlüğü konusunda somut değişikliklerin yapılması gerekmektedir. Bunların başında gelen de TMK'da yer alan terörün tanımının, BM standartları temelinde yeniden düzenlenmesidir. Benzer şekilde kişisel verilerin koruma kanununun da - YRSB'de belirtilmekle beraber somutlaştırılmamıştır - AB ölçütleriyle uyumunun sağlanmasıdır.
- Hak ve özgürlükler alanında mevzuat hükümlerinden kaynaklanmayan, varolan güvenceye uyulmadan karar verilmesine ilişkin uygulama kaynaklı önemli bir başka sorun bulunmaktadır. "Özgürlüğün esas, kısıtlamanın ise istisna olması"na ilişkin hukukun genel ilkesiyle tezat oluşturan kararla karşılaşılmaktadır. Örneğin toplanma özgürlüğü bakımından barışçılık meselesinin, bir bakış açısı olarak yerleşmesi gerekmektedir.

Tutuklama kararlarının gerekçeli olmaması bilinen başka bir örnektir. Diğer bir örnekse, bireysel başvuru kararlarının bağlayıcılığı konusudur. Her ne kadar 1982 Anayasası'nın 153/son fıkrasında yer alan düzenleme AYM kararlarına tüm devlet organlarının uyması gerektiğine ilişkin amir hüküm yer alsada da, bu kararların gereğinin sadece yargı organları değil, yasama ve yürütme organları tarafından da yerine getirilmediği görülmektedir.

- Savunma haklarının etkin kullanımının önüne çıkan engellerden en önemlilerinden biri avukatların dava dosyasına ve belgelerine erişimde yaşadıkları sorunlardır. Savunmanın güçlendirilmesi bu sorunların ortadan kaldırılmasına bağlıdır. Yasada açıkça yer alan avukatın belge inceleme, dosyayı inceleme hakkı fiili olarak engellenmemesini sağlayacak önerilerin getirilmesi gerekmektedir.
- Bağımsız yargı için, yargı mensuplarının bireysel bağımsızlıklarının güvence altına alınması gereklidir. Bunu sağlayan en önemli araç da, yargı mensuplarının özlükle ilgili kararlarını verecek organın, yasama ve yürütmeden özerk bir üye kompozisyonuna sahip olmasıdır. Ne var ki, 2017 anayasa değişikliğiyle adı HSK olarak değiştirilen yargı kurulunun yapısı bu güvenceyi sağlamaktan uzaktır. Bu yapının kesin surette yeniden düzenlenmesi kaçınılmazdır.
- Adalet erişim mekanizmalarının etkin şekilde oluşturulması gerekmektedir. Bu çerçevede çocuk gelinler konusunda ayrı bir adli yardım sisteminin kurulması önemli bir ihtiyaçtır. Geçici koruma altında bulunan mülteci sayısı düşünüldüğünde, onlar içinde geçici nitelikte de olsa bir adli yardım uygulaması düşünülmelidir. Uyuşturucu bağımlılığı konusunda CMK'da ayrı bir bölümlenme olması bu konuda dikkate alınması gereken bir meseledir. Ayrıca denetimli serbestlik konusunda kolluk kuvvetlerinin istatistik verileriyle barolardaki CMK kayıtlarının birbirini tutmaması bu konunun dikkatlerden kaçmasına sebep olmakta ve aynı zamanda da çözüm üretilmesi gereken bir tutarsızlığa işaret etmektedir.

Adalet erişiminin kolaylaştırılması ve adalet

hizmetlerinden memnuniyetin artırılması amacının gerçekleştirilmesi için belirlenen hedefler arasında tanıklık kurumuna ilişkin detaylı faaliyetler belirlenmiş bulunmaktadır. Ne var ki gizli tanık sistemine ilişkin bir değerlendirme belgede yer almamaktadır. Gizli tanık sisteminin kaldırılmasının pakette yer alması mutlak bir gerekliliktir.

Adalet erişimin önündeki engellerle mücadele edilirken, adalet psikolojik erişim engelinin de unutulmaması gerekmektedir. Birçok sebep yüzünden yargıya başvuruda bir kaçınma davranışı bulunmaktadır. Yargı bağımsızlığı olmayınca yargıya güven azalmakta, bu azalmayı da kaçınma takip etmektedir. Ancak güven veren bir adalet mekanizmasını kurabilmesi ile bu kaçınma sorunu bertaraf edilebilir. Bu itibarla, getirilecek düzenlemelerin gerçekleştirilebilir ve somut şekilde belirlenmesi gerekmektedir.

4.4. Yargıda liyakat

- Kamuoyu yoklamalarında yargıya güvenin giderek azaldığı görülmektedir. Bu aslında çok da yeni olmayan bir durum tespiti olmakla birlikte, önceki dönemlere kıyaslandığında güvensizlik oranlarındaki yükselme güncel durumu farklı kılmaktadır. Bu güvensizliğe çözüm üretilmesi için yargıda, öncelikle göreve gelme konusunda bütüncül bir yeniliğe ihtiyaç bulunmaktadır. Hakim ve savcıların bilgi ve liyakat şartları aranarak göreve gelmeleri gerekmektedir. Daha geniş bir bakışla, bu şartların, tüm yasama meclisi üyelerinde, başkan ve bakanlarda, Genelkurmay Başkanı da dahil da olmak üzere bütün üst görevlilerde ve yargının her kademesinde aranması gerektiği söylenebilir. Burada başlı başına eşitlik adaleti değil, somut olay adaleti, istihkak adaleti söz konusudur. Aynı vasıfta olanlara eşit davranılmalıdır. Liyakati olmayan biri eşitlik ilkesini öne sürerek, liyakat, bilgi ve ahlak gerektiren bir göreve getirilmemelidir.
- 22 Temmuz'da ilan edilen OHAL boyunca kamudan ihraç edilen personelden iade edilenler açısından ciddi liyakat sorunu olduğu gözlenmektedir. Boş kalan kadroların

nasıl doldurulacağı konusunda darbe teşebbüsüne yol açan kadrolaşmaya benzer uygulamanın yapıldığı konusunda ciddi şüpheler bulunmaktadır. Kamu görevleri için sınav yapılması, gene benzer sebepten ötürü güvenilir bulunmamaktadır. Bu itibarla adli ve idari personelin belirlenmesinde de bilgi ve liyakati öne çıkararak yöntemlerin tesisi gerekmektedir.

- Mevcut HSK yapısı ve liyakat açısından sorun yaşanan bir yargı teşkilatında, verimlilik ve etkinlik sağlanması beklenemez. Liyakate dayalı bir yargı sisteminin kurulması için ise hukuk eğitiminden işe başlanması gerekmektedir.

4.5. Hukuk eğitimi

- **Temel eğitim:** Türkiye'de hukuk eğitimindeki yetersizlikler konusunda bir da uzlaşma bulunmaktadır. İyi bir hukuk eğitimi için eğitim ve öğretimin her kademesinde niteliğin artırılması gerekmektedir. Bunun için de evrensel hukuk ilkelerinin eğitimi öğrencinin seviyesine göre ilköğretimden başlayarak hukuk eğitimine kadar devam etmesi gerekmektedir. Bu sebeple yargı alanında reformu destekleyecek şekilde milli eğitim alanında da yenilik yapılması gerekir. Özgürlük, eşitlik, adalet, gibi tabii ve evrensel hukuk ilkeleri, öğrencinin seviyesine göre ilköğretimde öğretilmeye başlanmalıdır.
- **Hukuk fakültesi sayısı, kontenjan sayısı:** Şu anda hem devlet üniversiteleri, hem de vakıf üniversitelerinin birçoğu hukuk eğitimi vermektedir. Hem hukuk programı, hem de bu programa kayıt olabilecek öğrenci sayısı oldukça yüksektir. Yeni hukuk fakültelerinin açılmaması konusunda bakanlık tavsiyesi bulunmaktadır. Üniversite sayısını azaltılması veya en azından kontenjanların düşürülmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir. Fakülte sayısının artırılması YÖK'ün tasarrufunda gerçekleştirilmektedir ve belgede bu konuya değinilmeden sayının azaltılmasının yer alması yaklaşımın gerçekçi olduğu konusunda endişe uyandırmaktadır.

- **Hukuk eğitime giriş:** Hukuk fakültelerine öğrenci alımında başarı sırasının ilk 100 bin içinden seçilmesi uygulamasının tek başına eğitimde niteliği artıran bir etkisi bulunmamaktadır. Hukuk eğitime girişte farklı kriterlerin düşünülmesi gerekmektedir. Mevcut sistemde baraj ve ikinci yerleştirme adı altında bir sistem uygulanmaktadır. İkinci yerleştirmeyi özel üniversiteler yapmaktadır. İlk yerleştirmede kontenjan dolmazsa ikinci yerleştirmede kontenjan dolana kadar barajsız öğrenci alınmaktadır. Bu uygulama birçok yönden sorunludur. Üçüncüsü bazı özel liselerle üniversiteler arasında anlaşmalar yapılmaktadır. Bu gene kontenjanları aşmanın ikinci arka kapısı görünümündedir. Bölümler arasında protokollerle yatay geçişler mümkün olabilmektedir. Tüm bunlar hukuk eğitiminin kalitesini ve öğrenciler arasında başarı değerlendirmesini olumsuz etkileyen uygulamalardır ve bunlara son verilmesi gerekir.

- **Hukuk eğitimi**

- Fakültelerde sınav kağıtlarında, meslekte ise dilekçelerde kullanılan dil ve ifadeler oldukça sorunludur. Burada öğrencilerin zorunlu eğitim süresince muhatap oldukları test sisteminin yol açtığı dil ve muhakeme eksikliği göze çarpmaktadır. Test metodu terk edilmelidir.
- Hukuk fakülteleri yabancı dil eğitimini çözecek şekilde bir hazırlık sınıfıyla başlamalı ve son sınıfta uygulamaya ağırlık verilmelidir. Barolar bu konuda deneyimli olduklarından uygulama laboratuvarları konusunda onlara önemli görevler verilmesi önerilmektedir.
- Hukuk eğitimi ilgilendiren bir diğer mesele ise, kurum ve öğrenci sayısındaki fazlalığa karşın öğretim üyesi kadrosundaki zayıflıktır. Bu zayıflık bazı fakülteler açısından niceliksel bazıları içinse nitelikselidir. Bu konuda hem fakülte içinde hem de fakülteler arasında dengeli bir eğitimin tesis edilmesi gerekmektedir.
- Hukuk eğitimi içeriği, kanun ve mevzuat ağırlıklı olmaktan çıkarılmalıdır.
- Hukuk eğitiminin iyileştirilmesi için farklı modeller öne sürülebilir. Bunlardan biri ikinci üst yüksek öğrenim şeklinde ABD modelidir. Diğer eğitim süresinin uzatılmasıdır. Güncelde hukuk eğitiminin süresinin

beş yıla çıkarılması, ilk yıl sosyal bilimler altyapısının geliştirilmesine dönük bir yönelim bulunmaktadır. Bunların yanında ya mezuniyetin hemen öncesinde ya da sonrasında meslek sınavı yapılması diğer bir önerilerdir. Eğitimde belirli bir birikim yapılmadan doğrudan mesleğe başlanması avukatlığın değerini düşürmektedir. Buna eklenecek diğer bir öneri ise gene Amerikan sisteminde olduğu gibi, avukatların her yıl belli saatlerde meslek içi eğitim programlarına ve sınava tabi tutulmasıdır. Bu itibarla hukuk eğitiminde yapılacak reform hem savunma hakkının etkinliğinin hem de yargıya güvenin artırılması sağlayacaktır.

- 2013-2014 arasında mesleğe girişte sınav yapılması önerisi gündeme gelmiş ama sonuçlandırılmamıştır. Birkaç sene önce de, kalite değerlendirmesi yapıp belirlenen ölçütleri karşılamayan fakültelerin kapatılması önerilmiş, ancak sonuca ulaşmamıştır. Eğitimde ve meslekte değer ve verimliliğin artırılması düşüncesi bulunmakla beraber, bu konuda doğru çözümün halen üretilmediği görülmektedir. Öncekilerin gerçekleştirilememesinin sebeplerinin net bir şekilde belirlenip hukuk eğitiminde ve meslekte kalitenin yükseltilmesini sağlayacak ivedi ve kalıcı bir yöntem bulunması gerekmektedir.
- Mesleki sınav yapılacaksa, soruların barolar tarafından hazırlanması ve hukuk fakültesinden mezun olan ve avukatlık yapmak isteyenlere baroların stajdan önce eğitim vermesi gereklidir.

4.6. Yargının işleyişini modernleştirerek güçlendirmek

- Hızlı işleyen bir adalet hizmetinin sağlanmasında teknolojik gelişmelerden daha fazla yararlanmak bir yol olabilir. Örneğin, yapay zeka, kovuşturma ve soruşturma süreci için, hakime önyak olabilecek şekilde hukukun hizmetine koşulabilir, otomasyon sistemi tüm yargıya dikey ve yatay olarak entegre edilebilir. Yargının işleyişinde dokümantasyon

ve veri madenciliği ile güçlendirilmiş bir reorganizasyonun kaçınılmaz olduğu görülmektedir. Benzer şekilde teknoloji kullanarak, suçun ya da hukuki uyumsuzluğun sebebini oluşturan temeller tasnif edilip idari, adli ve kanuni tedbirler alınabilir.

- YRSB’nde belirtildiği üzere belli bir kıdemin üzerine olanlar için coğrafi teminat sağlanması önemlidir. Ama her düzeydeki hakim için kürsü teminatının sağlanması da gereklidir. Bir hakim, herhangi bir mahkemede göreve başladığında, mesleğine engel bir suç işlemedikçe, o kürsüde kalacağı süreyi öngörebilmelidir.
- İstinaf mahkemelerinin teknik, fiziki ve insan kalitesi bakımından iyileştirilmesi, geliştirilmesi gerekmektedir.
- Yargı kararlarına erişim ciddi bir sorundur. Bir hukuk araştırmacısı ya da avukat kararlara erişmekte büyük zorluk çekmektedir. Oysa kararlara ulaşım yargı alanında önemli bir şeffaflık ve denetim aracıdır. Kararların erişebilir olması hem savunmada kaliteyi yükseltir hem de toplumun yargıyı denetimini sağlar. Her mahkemenin bir internet sitesinin olması ve davanın taraflarının mahremine sadık kalarak herkesin kararlara erişiminin sağlanması gerekmektedir. Bu hususa YRSB’nde yer verilmesi oldukça gecikmiş bir hedeftir ve en kısa sürede bu hedefin gerçekleştirilmesi gerekmektedir.
- Hakimlerin mesleki yükselmelerinde AYM ve AIHM kararlarına uygunluğun kriter olarak belirlenmesi önemlidir.
- Performans, etkinlik ve verimlilik konusunda YRSB’de hedef süre uygulamasından da bahsedilmektedir. Ancak uygulamada bu sürelerle hiç uyulmadığı görülmektedir. Bu hedef ve faaliyetin gerçekleştirilememesine ilişkin temel sorunların tespit edilip adaletin gerçekleştirilmesinde etkinliğin ve verimliliğin sağlanmasına ilişkin gerçekçi bir yöntem ya da var olanı işler hale getirecek bir uygulamanın benimsenmesi gerekmektedir.
- Hakimlerin uzmanlaşması iyi işleyen bir adalet sistemi açısından önemli bir konudur. Örneğin bir ağır ceza hakiminin sonradan kadastro davalarına bakması, hakim in bir

konuda yeterli yargısal birikim yapmasını engellemektedir. Bu da verilen kararların kalitesini etkilemektedir. Hakimlerin mesleğe girişte tercihte bulunup bu tercihi devam ettirmeleri sağlamalıdır.

- Hakimlik ve savcılığın her düzeyde birbirinden ayrılması da yargının işleyişi açısından oldukça önemlidir. YRSB’nde mekansal ayrıma gidileceğine ilişkin hedef yer almaktadır; ancak bu hedef her düzeyi kapsayacak şekilde, silahların eşitliği ilkesince zenginleştirilmelidir.
- Stajyer avukat, yargının işleyişinin pek dikkat edilmeyen bir parçasıdır. Staj, avukatlık mesleğine girişte bir zorunluluk olmakla beraber statüleri yeterli güvenceye kavuşturulmamıştır. Ne öğrenci ve avukat sayılmalarından ötürü staj süresi içinde stajyer avukatlar birikim kazanamadıkları birlikte maddi açıdan da mağdur olabilmektedirler. Staj süresi ne olursa olsun, stajyerler için barolar ve adalet bakanlığı ortak organizasyonu belli bir maddi destek sağlanması gerekmektedir.
- Türkiye’de çok çalışılmayan bir alan olan yargısal davranış analizi konusuna da eğilmek gerekmektedir. Amerikan yazınında çok yaygın yargısal davranışçılık Türkiye’de yargısal aktivizm ile sınırlı anlaşılmaktadır.

5. SONUÇ

30 Mayıs 2019 günü kamuoyuna açıklanan YRSB’nin değerlendirilmesinin yapıldığı toplantı ve sonrasında bakanlık yetkilileriyle yapılan görüşmelerin birlikte değerlendirilmesiyle ortaya şu sonuçlar çıkmıştır:

- YRSB’nin hem yöntem hem de içerik bakımından değerlendirilmesinde, çeşitli zafiyet ve eksikler tespit edilmiştir. Bakanlık yetkilileriyle yapılan görüşmede YRSB’nin hazırlanması sürecinde zaman kısıntısı olduğundan bahsedilmiştir. Bu durum toplantıda dile getirilen hususları anlaşılır kılmaktadır. Örneğin, YRSB’de insan kaynaklarının nitelik ve niceliğinin artırılmasına

ilişkin amacın gerçekleştirilmesi için yargıda meslek öncesi ve meslek içi eğitimin niteliğinin geliştirilmesi hedefine ait faaliyetler arasında hâkim ve savcıların meslek öncesi ve meslek içi eğitimlerinin akademik bir yaklaşımla yeni bir kurumsal yapıya kavuşturulması için Türkiye Adalet Akademisinin kurulması yer almaktadır. Oysa söz konusu kurum 2 Mayıs 2019 günlü 30762 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 34 numaralı cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle YRSB açıklanmadan önce kurulmuştur. Bu örnek, YRSB’nin son güncellemelerinin dahi yapılmadan kamuoyuna açıklandığını, başka bir ifadeyle, acele bir şekilde hazırlandığını göstermektedir. YRSB’nin yayımlanmasını takiben açık ve ölçülebilir Eylem Planı’nın hazırlanmamış olması da belgenin bütüncül bir yöntemle hazırlanmadığını ve aslında tamamlanmadan kamuoyuna açıklandığını gösteren başka bir husustur.

- Yargı alanında yapılması gereken reformların tespitine ve belirlenmesine ilişkin yöntemde katılımın sağlanıp sağlanmadığına ilişkin birbirine zıt iki görüş bulunmaktadır. Toplantıya katılan uzmanlar YRSB’nin hazırlık sürecine tüm paydaşların katılımının sağlanmasında açık bir eksiklik olduğuna işaret ederken bakanlık yetkilileri, bazı kurum ya da kişilerden görüş alınmamış olması ihtimalinin söz konusu olmuş olabileceğini kabul etmekle beraber bunun YRSB’nin hazırlanması sürecinde sağlanan geniş katılımı olumsuz etkilemediğini ifade etmiştir. Katılım konusunda ortaya çıkan bu sonuç, aslında toplumsal ilişkilerde de gözlemlenen kutuplaşmanın, diyalog eksikliğinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Herkesi ilgilendiren temel bir alanda yapılacak reformların hazırlanmasında taraflar arasında reformların içeriğinin belirlenmesini sağlayacak sağlıklı bir iletişimin var olmadığı görülmektedir. Örneğin, siyasal katılımın sağlanması diğer paydaş katılımlarına göre daha güçlüdür. Bakanlık yetkilileri siyasi parti üyelerinden oluşan Adalet Komisyonuyla görüşmeler yapılmasıyla TBMM’de temsil edilen hiçbir görüşün dışarıda bırakılmadığı belirtmişlerdir. Ne var ki, TBMM’de temsil edilemeyen partilere ulaşıp ulaşılmadığı, onlardan görüş alınıp alınmadığına ilişkin bir bilgi ya da açıklama bulunmamaktadır. Bu örnek, YRSB’nin

hazırlayıcıları tarafından katılım düzeyinin yüksekliğinin onların belirledikleriyle sınırlı olarak ölçüldüğü sonucunu ortaya koymaktadır.

- YRSB’nin içerdiği reformların içinde önemli yenilikler bulunmaktadır. Coğrafi teminat ile hakim savcı yardımcılarını kurumlarının getirilmesi olumlu ve gerekli reformlar olarak değerlendirilmiştir. Ancak gerek bunlar gerekse diğer reform önerilerinin sonuç verecek şekilde somutlaştırılmamış olması toplantıya katılan katılımcılar tarafından vurgulanmıştır.
- Hak ve özgürlüklerin korunması, yargının bağımsız ve tarafsızlığının sağlanması konularında hala yapılması gereken değişiklikler bulunduğ; bu değişikliklerin de parçalı değil, kurallar kademelenmesine uygun bir sıra izlenerek bütüncül ve sistematik yaklaşımla hazırlanması gerektiği konusunda görüş birliği bulunmaktadır. Bu durum öncelikle yargının bağımsızlığının kurumsal güvencesi olması gereken HSK’nın yapısı açısından oldukça önemlidir. YRSB’nde oldukça sınırlı değinilen hakim ve savcı atamalarının liyakatin esas alınarak yapılmasını hayata geçirecek düzenlemelerin kabul edilmesi yargı alanında yapılması beklenen ve HSK’nın yapısının değiştirilmesi ile birlikte ele alınması gereken diğer reform olacaktır. Bunu takiben hukuk eğitimi, yeniden düzenlenmelidir. Fakülte sayısının ve kontenjanların fazlalığına karşın akademik kadrolardaki yetersizlik bu alandaki temel sorunlardır. Bu sorunlara çözüm üretilmeden hukuk eğitimindeki iyileştirme mezuniyet sonrası yapılacak olan bir giriş sınavına indirgenmiş olacaktır. Bu alanda iyileştirme ancak fakülte öncesi, fakülteye giriş, fakülte eğitimi ve mezuniyet sonrasını kapsayan alanda birçok kurumun beraber çalışmasıyla kalıcı şekilde gerçekleştirilebilir.

DENGEVE
DENETLEMEAđI

birarada.org

dengevedenetlemeagi@birarada.org

[DengeDenetleme](#)

[DengeDenetleme](#)